

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक बैतडी जिल्लाका कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली लेखनमा गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र प्रस्ताव त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको पाठ्यांश (नेपा शि ५९८) को उद्देश्य पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि तयार पारिएको छ ।

१.३ समस्याकथन

कुनै पनि भाषालाई शुद्ध, शिष्ट, स्तरीय र मानक बनाउनका लागि प्रयोग गरिने भाषाको लेख्य रूपहरूको व्यवस्थित रखाइलाई वर्णविन्यास भनिन्छ । लेख्य अभिव्यक्तिमा वर्णविन्यासगत त्रुटिले भाषाको अर्थ बुझाइमा द्विविधा, अर्थको अनर्थ हुनुका साथै भाषाबाट प्रष्ट नबुझिने हुन जान्छ । त्यसकारणले अर्थ सम्प्रेषणमा वर्णविन्यासको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । लेख्य भाषा धेरै समयसम्म जीवित रहने भएकोले पनि स्तरीय प्रयोग तथा वर्णविन्यास शुद्ध र मानक हुनु जरुरी छ । पहिलो भाषाका रूपमा स्तरीय नेपाली भाषा र दोस्रो भाषाका रूपमा स्तरीय नेपाली भाषा सिक्न कठिन हुनुका साथै वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू हुन्छन् । यस प्रकारका त्रुटिहरूमा ह्रस्व-दीर्घ, हलन्त, अजन्त, वर्ण श, ष, स, व, ब, ग्य, ज्ञ, छ्य, क्ष, शिरबिन्दु (ः), चन्द्रबिन्दु (ः) आदि क्षेत्रमा त्रुटि हुन्छन् । त्यसैले बैतडी जिल्लाका कक्षा ५ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा लेखनमा गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूमा

केन्द्रित रहेका छन् । साथै वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू समस्याकथनका रूपमा निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) बैतडी जिल्लाका कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको लेखन सीप कस्तो छ ?
- (ख) विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू के-कस्ता किसिमका छन् ?
- (ग) ती त्रुटिहरूलाई कसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ?
- (घ) वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू निराकरणका लागि के-कस्ता उपाय र सुझावहरू हुन् सक्छन् ?

१.४ शोधकार्यको उद्देश्य

नेपाली भाषालाई कुनै सिकारुले पहिलो भाषाका रूपमा र कुनै सिकारुले दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने गर्दछन् । नेपाल एक बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुभेषभुषाको राष्ट्र भएकोले नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषा, मातृभाषा, सम्पर्कभाषा आदि विविधरूपमा सिकारुले सम्प्रेषण गर्ने गर्दछ । तसर्थ बैतडी जिल्लाका कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा लेखनमा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू गर्दछन् । सो सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययनसँग सम्बन्धित शोधकार्यको उद्देश्य निम्नलिखित रहेका छन् :

- (क) बैतडी जिल्लाका कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको स्तरीय नेपाली भाषा लेखन सीप क्षमताको पहिचान गर्नु,
- (ख) कक्षा पाँचमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटि पहिल्याउनु,
- (ग) विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूलाई वर्गीकरण गर्नु,
- (घ) वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू निराकरण गर्नका लागि सुझाव दिनु ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

भाषालाई शुद्ध, शिष्ट, स्तरीय एवम् मानक रूपमा पाउनका लागि समयको बहावसँगै प्रयास गरिएको पाइन्छ । यसरी नै नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका केही नियमहरूको सङ्कलन गरिएका कयौँ पुस्तकहरू छन् । ती नियमहरूसँग मेल नखाएको खण्डमा वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटि हुनु स्वाभाविक ठहरिन्छ । वर्णविन्यास सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, कार्यशाला, गोष्ठीहरूले भाषाको आधुनिकीकरण र मानकीकरणमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ ।

जयसिंह भाट (२०६७) ले कक्षा ५ मा अध्ययनरत बैतडेली मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा गर्ने उच्चारणगत त्रुटिको अध्ययन नामक शोधपत्र प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । कक्षा ५ मा अध्ययनरत बैतडेली मातृभाषीका विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषाको उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गर्नु, उच्चारणगत त्रुटिको क्षेत्र पहिल्याउनु र सम्भाव्य त्रुटि समाधानका उपायहरूको खोजी गर्नु उद्देश्य लिएको देखिन्छ ।

यस अध्ययनका लागि बैतडी जिल्लाका ग्रामीण क्षेत्रका ५ र शहरी क्षेत्रका ५ विद्यालय गरी जम्मा १०० जना बैतडेली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको प्रत्यक्ष उच्चारणलाई टेप रेकर्ड गरी स्तरीय नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरेको देखिन्छ । उक्त अध्ययनमा कक्षा ५ को नेपाली किताबबाट २०० शब्द उच्चारण गर्न लगाइएको देखिन्छ र निष्कर्षमा विशेषगरी घोषत्व, प्राणत्व, अनुनासिक, रेफसम्बन्धी स्वरागम सम्बन्धी क्षेत्रमा त्रुटि गर्ने गरेको पाइयो । बैतडेली मातृभाषीले 'न' को ठाउँमा 'ण' को उच्चारण गर्ने देखियो ।

शोभानदत्त जोशी (२०६७) द्वारा कक्षा १० मा अध्ययनरत बैतडेली भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली लेखनमा गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उक्त अध्ययनको मुख्य उद्देश्यहरूमा कक्षा १० मा अध्ययनरत बैतडेली भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा लेखनमा गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिको अध्ययन गर्नु, वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटि निराकरणका उपाय पहिल्याउन, वर्णविन्यास

सम्बन्धी त्रुटिको वर्गीकरण गर्नु रहेको देखिन्छ । यो शोधकार्य अन्तमा विद्यार्थीहरूले ह्रस्व लेख्नुपर्ने ठाउँमा दीर्घ र दीर्घ लेख्नुपर्ने ठाउँमा ह्रस्व लेखेर त्रुटि गरेको निष्कर्ष निकालेको देखियो । लेख्य चिह्नहरूमा पनि त्रुटि गरेको निष्कर्ष निकालेको पाइयो ।

टिकाराम जोशी (२०६८) द्वारा डोटी जिल्लाका कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्यहरूमा डोटी जिल्लाका कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरू पहिल्याउनु, वर्गीकरण गर्नुका साथै त्रुटि निराकरण गर्ने उपाय सहित पत्ता लगाउनु रहेको देखिन्छ । यसका लागि डोटी जिल्लाका कक्षा ११ मा अध्ययनरत तीन ग्रामीण क्षेत्रका र तीन सहरी क्षेत्रका विद्यालयहरूमा अध्ययन गरेको देखिन्छ । सो क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले सबै भन्दा बढी त्रुटि ह्रस्व, दीर्घमा र कम त्रुटि शिरबिन्दुमा भएको निष्कर्ष निकालेको देखिन्छ ।

जितबहादुर कार्की (२०६८) द्वारा सिन्धुली जिल्लाका कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन प्रस्तुत देखिन्छ । उक्त अध्ययनको मुख्य उद्देश्य कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटि पहिल्याउनु, नेपाली मातृभाषी र दोस्रो भाषी विद्यार्थीले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिको तुलना गर्नुका साथै त्रुटि निराकरणका उपायहरू पत्ता लगाउनु रहेको थियो । जसमा सिन्धुली जिल्लाका कक्षा ८ मा अध्ययनरत ६ विद्यालयका ६० जना विद्यार्थीहरूमा वर्णनात्मक विधिद्वारा अध्ययन गरेको देखिन्छ । उक्त अध्ययनमा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू २५.३३ प्रतिशत र त्रुटिरहित स्थिति ७४.६७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । ह्रस्वमा सबैभन्दा कम त्रुटि शब्दादिमा र बढी त्रुटि शब्दान्तमा देखियो ।

शिवराज रिजाल (२०६९) द्वारा दाङ जिल्लाका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्यहरूमा दाङ जिल्लाका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको नेपाली भाषाको वर्णविन्यासगत क्षमताको पहिचान गर्नु, सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिको

तुलना, छात्रछात्राले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिको तुलना र वर्णविन्यासगत त्रुटिको वर्गीकरण गर्नु रहेको देखिन्छ । यस अध्ययनको निष्कर्षमा सामुदायिक विद्यालय भन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूले केही कम त्रुटि गरेको पाइयो । छात्रहरूको तुलनामा छात्राहरूले बढी त्रुटि गरेको पाइयो । ह्रस्व-दीर्घ, य-ए, ब-व, ऋ-रि, ज्ञ-ग्य श-ष-स, हलन्त-अजन्त, शिरबिन्दु, चन्द्रबिन्दु सम्बन्धी त्रुटिहरू पनि प्रशस्त रूपमा रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य

भाषिक दृष्टिकोणले नेपाल एक बहुभाषिक राष्ट्र हो । विचारको आदानप्रदानका लागि माध्यमका रूपमा विविध भाषाहरू बोलिने गरिन्छ । नेपाली भाषाको क्षेत्र व्यापक भइराखेको अवस्थामा नेपाली भाषालाई लेखनका दृष्टिले शुद्ध, त्रुटिरहित बनाउन आवश्यक छ । त्रुटिपूर्ण लेखनले भाषिक अस्पष्टताका साथै अर्थ ग्रहणमा समस्या देखिन्छ । पहिलो भाषा, दोस्रो भाषा तथा मातृभाषाको प्रभावले त्रुटिहरू हुन्छन् । यस्ता त्रुटिका क्षेत्र फरक फरक हुन सक्नेछन् । साथै यस्ता त्रुटिहरूलाई वर्गीकरण गरी निराकरण गर्ने उपायहरू पहिल्याउन सकिनेछ । वर्णविन्यास सम्बन्धी हुने त्रुटिहरू कम गर्न सकिनेछ ।

विद्यार्थीहरूले के-कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् ? र त्रुटिका क्षेत्रहरू कुन-कुन हुन् ? सो कुराको जानकारी थाहा पाइनेछ साथै विशेषरूपमा कुन क्षेत्रमा प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीले त्रुटि गर्दा रहेछन् ? ती क्षेत्रको त्रुटिलाई समाधान गर्ने कदम चाल्न सकिनेछ ।

१.७ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यको अध्ययन क्षेत्र, विषय र परिधि निम्नानुसार सीमाङ्कन रहेको छ :

- (क) प्रस्तुत अध्ययन महाकाली अञ्चल बैतडी जिल्लाका ६ वटा विद्यालयमा सीमाङ्कन गरिएको छ ।
- (ख) यस अध्ययनका लागि जम्मा ६० जना विद्यार्थीलाई मात्र लिइएको छ ।
- (ग) यस अध्ययन मुख्यतः बैतडेली मातृभाषी विद्यार्थीहरूमा सीमित रहेको छ ।
- (घ) यस अध्ययनको निष्कर्ष विद्यार्थीहरूले वर्णविन्यासमा गर्ने त्रुटिका आधारमा आफूले गर्ने विश्लेषणबाट प्राप्त तथ्याङ्कमा सीमित रहेको छ ।
- (ङ) कक्षा ५ का विद्यार्थीले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी (ह्रस्व-दीर्घ, अजन्त, हलन्त, वर्ण श, ष, स, व, ब, ग्य, ज्ञ, छ्य, क्ष, शिरबिन्दु, चन्द्रबिन्दु, रेफ एवम् पञ्चम वर्णमा हुने) त्रुटिसँग मात्र केन्द्रित रहेको छ ।
- (च) यस अध्ययनको निष्कर्षलाई बैतडी जिल्लाको कक्षा ५ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली लेखनमा गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको प्रतिनिधित्वका रूपमा लिइएको छ ।
- (छ) यो अध्ययन वर्णविन्यासगत त्रुटिको अध्ययनमा मात्र सीमित छ ।

१.८ अध्ययन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा मूलतः दुईवटा विधिहरू अवलम्बन गरिएको छ । जसमा पहिलो क्षेत्रीय सामग्री सङ्कलन विधि र दोस्रो पुस्तकालयीय विधि हुन् । क्षेत्रीय सामग्री सङ्कलन विधिले प्राप्त गरेका प्राथमिक तथ्याङ्कलाई पुस्तकालयीय विधि मार्फत व्याख्या, विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने कार्य गरिएको छ । यसका लागि निम्न प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ :

१.८.१ जनसङ्ख्याको पहिचान

प्रस्तुत अध्ययन शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा ५ मा भर्ना भएका बैतडी जिल्लाका ६ वटा विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई लक्षित जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ ।

१.८.२ प्रतिनिधि नमुना छनोट

प्रस्तुत अध्ययनमा नमुना जनसङ्ख्याका रूपमा शैक्षिक सत्र २०६९ सालमा बैतडी जिल्लामा कक्षा ५ मा अध्ययनरत सम्पूर्ण जनसङ्ख्या मध्ये ६ वटा विद्यालयमा अध्ययनरत जम्मा ६० जनालाई लिइएको छ । यसमध्ये पनि ३ वटा सामुदायिक विद्यालय र ३ वटा संस्थागत विद्यालयलाई छनोट गरिएको छ ।

१.८.३ सामग्री निर्माण

कक्षा पाँचको नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत भाषा पाठ्यपुस्तकबाट विभिन्न शब्दहरू सङ्कलन गरेर वाक्य निर्माण गरी श्रुतिलेखन गर्न लगाइयो । साथै 'आधा देशका राजकुमार' भन्ने बालसन्दर्भ सामग्रीबाट केही अंश लिइयो ।

१.८.४ व्याख्या विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

प्रस्तुत अध्ययन अन्तर्गत विद्यार्थीहरूलाई अनुच्छेद लेखन, स्वतन्त्र लेखन, विभिन्न वाक्य र शब्दहरू लेख्न लगाइएको छ । विद्यार्थीहरूले लेखेका कापीहरू सङ्कलन गरी शुद्ध, अशुद्ध छुट्याई नतिजालाई तालिकीकरण गरिएको छ । साथै उक्त तालिकामा साठी जना विद्यार्थीहरूको आधारमा प्रतिशत निकालेर राखिएको छ । यस अन्तर्गत शुद्ध लेखिएका शब्दलाई गणना गरी साठीलाई एकसय मानी प्रतिशत निकालेर त्रुटि प्रतिशत र त्रुटिपूर्ण प्रतिशत निकाली व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

१.९ शोधको रूपरेखा

अध्ययन एक	:	परिचय
अध्याय दुई	:	भाषा र बैतडेली भाषिकाको परिचय
अध्याय तीन	:	त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय
अध्याय चार	:	वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिको व्याख्या र विश्लेषण
अध्याय पाँच	:	निष्कर्ष र सुझाव
सन्दर्भसामग्री सूची		
परिशिष्ट		

परिच्छेद दुई

भाषा र बैतडेली भाषिकाको परिचय

२.१ भाषाको परिचय

भाषा संस्कृतको 'भाष्' धातुबाट निर्मित भएको शब्द हो । जसको शाब्दिक अर्थ 'बोल्नु' अथवा 'भन्नु' हुन्छ । मानवीय उच्चारण अव्ययबाट उच्चरित वाक्प्रतिकहरूको व्यवस्था नै भाषा हो । भाषाले मानवीय जीवन जगतका हरेक विषयवस्तुलाई बोध गर्ने क्षमता राख्छ । त्यसकारण प्रत्येक भाषामा एउटै वस्तुलाई जनाउने आ-आफ्नै शब्द प्रचलित रहेका पाइन्छन् । यसले मानव मन-मस्तिष्कमा उब्जेका विचारहरूलाई अरु समक्ष राख्ने क्षमता राख्दछ । त्यसैले भाषालाई विचार विनिमयको प्रमुख साधन मानिन्छ । भाषा ध्वनिबाट वर्ण, वर्णबाट अक्षर, अक्षरबाट शब्द हुँदै वाक्यस्तरमा पुगेर अभिव्यक्ति हुन्छ । प्रत्येक ठाउँमा कुनै न कुनै भाषा बोलिन्छ । तर भाषाका वक्ता नै छैनन् भने भाषा मृत भएको मानिन्छ । भाषाको जन्म मानव समुदायका लागि मानव समुदायबाटै भएको पाइन्छ । भाषा सर्वप्रथम कथ्यरूपमा प्रकट हुन्छ अनि मात्र लेख्य रूपमा लिपिबद्ध गरिन्छ ।

प्रत्येक भाषामा वर्णसम्बन्धी व्यवस्था अलग-अलग रहेको पाइन्छ । भाषा परिवर्तनशील हुन्छ । भाषाको लागि भाषिक समुदाय, राज्य, भौगोलिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आधारको आवश्यकता पर्दछ । भाषा भनेको बोली हो । यो जहिले पनि सरलतातिर लहसिन्छ । स्थानैपिच्छे फरक-फरक किसिमबाट बोल्दा भाषाका उपभेदहरू देखा पर्छन् । समयको परिवर्तनसँगै भाषामा पनि परिवर्तन भइरहेको हुँदा कतिपय पुराना भाषाहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन् ।

हेनरी स्विटले "भाषालाई जुन व्यक्त ध्वनिद्वारा विचारको अभिव्यक्ति हुन्छ, त्यसलाई भाषा भनिन्छ" का रूपमा परिभाषित लेका छन् । त्यस्तै पतञ्जलिले मानवका उच्च अवयवद्वारा उच्चरित मानवीय अभिव्यक्ति नै भाषा हो का रूपमा अर्थ्याएका छन् । त्यसरी नै नेत्र एटम र डा. कृष्णहरि बरालले भाषालाई मानव समुदायमा विचार र

भावनाको आदान प्रदान गर्ने यादृच्छिक, परम्परित तथा व्यवस्थित वाक्प्रतीकलाई भाषाभनिन्छ भनेका छन् । भोलानाथ तिवारीका अनुसार भाषा उच्चारण अव्यवद्वारा उच्चरित यादृच्छिक ध्वनि प्रतीकहरूको त्यो व्यवस्था हो, जसका माध्यमबाट समाजका मानिसहरू आपसमा विचारको आदान-प्रदान गर्दछन् । त्यस्तै भाषाविद् नोम चम्स्कीले भाषालाई अर्थपूर्ण उच्चारण भएको नियमद्वारा सीमित व्यवस्था नै भाषा हो भनी परिभाषित गरेका छन् । त्यसरी नै डा. चूडामणि बन्धुका अनुसार भाषा यादृच्छिक वाक्प्रतीकहरूको त्यो व्यवस्था हो जसका सहायताले समाजका व्यक्तिहरूले सञ्चार गर्दछन् भनेर परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

२.२ भाषिकाको परिचय

भाषामा 'इका' प्रत्यय लागेर भाषिका शब्दको निर्माण भएको हो । जसमा 'इका' ले सानो अर्थात् लघु भन्ने अर्थ दर्शाउँछ । अर्थात् भाषा भन्दा सानो भाषिका हो भन्ने बुझिन्छ । संस्कृत भाषामा भाषिकालाई विभाषा भनिन्छ भने अङ्ग्रेजीमा Dialect भनिन्छ । भाषा भन्दा एक तह मुनिको भाषिक एकाइ नै भाषिका हो । यो व्यक्तिभाषा भन्दा ठूलो एकाइ हो । कुनै पनि भाषा सबै ठाउँ र अवस्थामा एकनास प्रयुक्त हुन सक्दैन । जुन भौगोलिक दूरी, सम्पर्कको कमी, समय सीमा आदि विविध कारणले भाषामा विभिन्न भेदहरूको सिर्जना हुन जान्छ र भाषिकाको जन्म हुन्छ । यसरी देखिने स्थानीय भेद वा क्षेत्रीय भेदलाई नै भाषिका भनिन्छ । भाषिकामा भाषाका ध्वनि, शब्द, व्याकरण र अर्थ आदि तहमा सूक्ष्म भेदहरू पाइन्छन् । तर त्यहाँ बोधगम्यता रहिरहन्छ । भाषिका कुनै खास भाषाको उपभेद हो । अर्थात् भाषिका र भाषा एक अर्कामा अन्तरसम्बन्धित रहेका हुन्छन् । भाषाले व्यापक क्षेत्र ओगटेको हुन्छ भने भाषिकाले कम क्षेत्र ओगटेको पाइन्छ । जसरी नेपाली भाषा संस्कृतबाट विकसित भएको पाइन्छ, त्यसरी नै भाषाबाट भाषिका विकसित हुन्छ । भाषिकाका लागि बोधगम्यता, स्थानीयता, भौगोलिक सीमा र वक्ताहरूको जनजीवनले प्रभावित तुल्याइरहेको पाइन्छ । अर्थात् निर्धारणका लागि आधार तयार गरिरहेको हुन्छ ।

२.३ बैतडी जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय

नेपाल राज्यको सुदूर-पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत महाकाली अञ्चलमा पर्ने बैतडी एक सुन्दर पहाडी जिल्ला हो । यस जिल्लाको पूर्वमा बझाङ्ग र डोटी जिल्ला पश्चिममा भारतको उत्तराखण्ड प्रदेशको पिथौरागढ र चम्पावत जिल्ला, उत्तरमा दार्चुला र दक्षिणमा डडेल्धुरा जिल्ला सम्म जोडिएको छ । भौगोलिक स्थिति अनुसार यो जिल्ला २९°१२' देखि २९°५७' उत्तरी अक्षांशसम्म र ८०°१५' देखि ८१°४५' पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । यसको क्षेत्रफल १४५१°१३ वर्ग कि.मि. रहेको छ । बैतडी जिल्लामा समुद्री सतहबाट ३९० मिटरदेखि २९५० मिटरको उचाइसम्मका भूभागहरू रहेका छन् । यहाँको औसत तापक्रम न्यूनतम १५.०८° देखि अधिकतम २४.६३° सेल्सियससम्म पाइन्छ । यहाँको हावापानी शीतोष्ण र समशीतोष्ण रहेको पाइन्छ साथै औसत वर्षा १२६°६७ मि.लि. हुन्छ ।

बैतडी जिल्लाको नामाङ्कन यस क्षेत्रको प्रसिद्ध धार्मिक स्थल ग्वाल्लेक केदार पर्वतबाट रहन गएको हो । यस पर्वतलाई पौराणिक ग्रन्थहरूमा 'वायोतड पर्वत' भन्ने गरेको पाइन्छ । यस शब्दको शाब्दिक अर्थ वायुलाई हावा र उतडलाई उन्मुख भनिन्छ । यसैबाट अपभ्रंश हुँदै बैतड र पछि बैतडी नाम रहन गएको हो ।

राजनैतिक एवम् प्रशासनिक हिसाबले बैतडी जिल्ला १ नगरपालिका, ६२ गा.वि.स., २ निर्वाचन क्षेत्र र १३ वटा इलाकामा विभाजित छ । वि.सं. २०६८ सालको जनगणनाअनुसार कुल जनसङ्ख्या २,५२,११६ रहेको थियो । त्यसैअनुसार जम्मा घरधुरी ४६८०७ रहेको र पुरुष सङ्ख्या १,१८,०१५ र महिला जनसङ्ख्या १,३४,१०१ रहेको थियो । बैतडी जिल्लाको जनसङ्ख्या वृद्धिदर ०.७३ रहेको थियो । औसत परिवार सङ्ख्या ५.३९ जनघनत्व १६६ प्रति व्यक्ति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । वि.सं. २०५८ को जनगणनाअनुसार जातीय आधारमा हेर्दाखेरी क्षेत्री ४६.९५ प्रतिशत, ठकुरी ९.१० प्रतिशत, ब्राह्मण २१.५५ प्रतिशत र दलित जनजाति तथा अन्य २२.४० प्रतिशत

जनसङ्ख्या रहेको छ । धार्मिक आधारमा हिन्दू ९९.१५ प्रतिशत र अन्य ०.८५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ ।

बैतडी जिल्लाका प्रमुख धार्मिक एवम् पर्यटकीय स्थलहरू पातालभुमेश्वर, त्रिपुरासुन्दरी, निङ्गलासैनी, मेलौली भगवती, ग्वाल्लेक केदार, ईश्वरीगङ्गा धाम, रौलाकेदार उदयदेव पाटन, सिगासधुरा, वासुलिङ्ग आदि छन् । यस जिल्लाका प्रमुख नदीनालाहरू महाकाली नदी, चौलानी नदी, सेती नदी, सुर्नयागाड, जामडीगाड, कन्सनीगाड, ढिकगाड, बागागाड, गर्मागाड, आगरीगाड, पेल्यागाड, गाँजरीगाड, निलगढगाड, कोटेलीगाड आदि छन् ।

बैतडी जिल्लाका प्रमुख ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक स्थलहरूमा पञ्चदेवल : द.न.पा १ देवलहाट, शर्मालीकोट : शर्माली गा.वि.स., रौलाकोट : रौलेश्वर गा.वि.स., धवलकाँडाकोट : भटना गा.वि.स. र सुन्दरकोट : पाटन गा.वि.स. आदि पर्दछन् ।

बैतडी जिल्लाको वि.सं. २०५८ को जनगणना अनुसार साक्षरता प्रतिशत ५६ प्रतिशत रहेको छ भने पुरुष साक्षरता दर ७० प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ४२ प्रतिशत रहेको छ । बैतडी जिल्लामा प्रसिद्ध देवीदेवताको बासस्थान रहेकोले पनि यस जिल्लाको धार्मिक महत्व बढी रहेको पाइन्छ । साथै यस क्षेत्रमा समय-समयमा मेला, जात र पूजा अर्चनाको काम भइरहेका पाइन्छन् । यस क्षेत्रको प्रसिद्ध चाडपर्वहरूमा गौरापर्व महत्वपूर्ण पर्व हो । भदौ महिनामा पर्ने गौरा पर्वलाई एक हप्तासम्म धुमधामका साथ मनाइन्छ । यस पर्वमा मुख्य शिव र पार्वतीको पूजाआजा गर्ने चलन छ । गौराको साथै दशैं, तिहार लगायत अन्य थुप्रै चाडपर्वहरू मनाइन्छन् । हावापानीको हिसाबले चिसो र गर्मी ठाउँहरू रहे तापनि पहाडी धरातल रहेको बैतडीमा विभिन्न जडिबुटीहरूको भण्डार रहेको छ ।

– स्रोत : बैतडी विकास दर्पण, जि.वि.स. बैतडी, २०६८

२.४ बैतडेली भाषिकाको परिचय

नेपाल राज्यको सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र, महाकाली अञ्चल अन्तर्गत बैतडी जिल्लामा बोलिने नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदलाई बैतडेली भाषिका भनिन्छ ।

नेपाली भाषाका भाषिकाका बारेमा पहिलो चर्चा गर्ने विदेशी विद्वान् जर्ज गियर्सन (१९१६ ई.स.) हुन् । उनले नेपाली भाषिकाहरूमा पाल्पा र दरै भनेर दुई भेद छुट्याएका थिए । त्यसैगरी टि.डब्लु क्लर्क (ई.सं. १९६३) ले पूर्वीय, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भाषिका छुट्याएका थिए । त्यसैगरी भारतीय विद्वान् राहुल सांस्कृत्यायनले पूर्वीय, केन्द्रीय , मादी र पश्चिमी गरी नेपाली भाषाका चार भेद देखाएको पाइन्छ । नेपाली भाषाका भाषिकाको निर्धारण गर्ने क्रममा डा. चूडामणि बन्धुले पूर्वी, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भाषिकाको निर्धारण गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी नेपाली भाषाका भाषिका निर्धारण गर्ने कार्यमा संलग्न यज्ञेश्वर निरौलाको अनुसन्धानले दार्चुलाली, बैतडेली, डडेल्धुराली, बभाङ्गी, डोट्याली, बाजुराली, अछामी, जुम्लासिंजाली, दैलेख-कालिकोटे, भेरी क्षेत्रीय, गण्डकेली र पूर्वेली गरी १२ वटा भाषिका निर्धारण गरेका छन् । भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलले सुरुमा तीन भेद देखाएका थिए भने उनको पछिल्लो वर्गीकरण अनुसार पूर्वेली, माभाली, ओरपच्छिमा, मभपच्छिमा र परपच्छिमा गरी पाँच भाषिकामा बाँडेको पाइन्छ । यस अन्तर्गत पोखरेलले परपच्छिमा भाषिकालाई विशेषताहरू सहित पारेका छन् । जुन बैतडेली भाषिकाका रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ । यसमा बैतडी र दार्चुला जिल्लाका विभिन्न भागमा बोलिने भाषिकाको स्थानविशेष विशेषता अर्थात् उपभेदहरू देखिन्छन् । त्यसैगरी मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले नेपाली भाषाका भाषिकाहरूलाई पूर्वेली, केन्द्रीय , पश्चिमेली, मध्यपश्चिमेली र सुदूरपश्चिमेली गरी ५ वटा भाषिका निर्धारण गरेका छन् । सुदूरपश्चिमेली भाषिका अन्तर्गत महाकाली अञ्चलको मल्लोसोराड, बैतडी, दुहुँ, मर्मा, लेकम, चुवाँगढ, पुचौँडी, सर्माली, सल्लोवासा, खटाली र पाटन क्षेत्रमा देखिने भेदहरू नै बैतडेली भाषिकाका भेदहरू भित्र पर्दछन् ।

यसरी बैतडेली भाषिका निर्धारण हुनमा विविध पक्षको योगदान रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकालाई भाषिकाका रूपमा स्थापित गराउनेहरूमा भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्ट (२०१७), बन्नी विशाल पोखरेल (२०३५), हरिप्रसाद पराजुली (२)३६), महादेव अवस्थी (२०३८), यज्ञेश्वर निरौला (२०५०), आत्माराम भट्ट (२०५५) रहेका छन् । त्यसैगरी आफ्नो अध्ययन अनुसन्धानमा बैतडेली भाषिकालाई भाषिकाका रूपमा त्रि.वि. दोस्रो वर्ष (शोधपत्र) का विभिन्न ठाउँका विद्यार्थीहरूले पनि स्थापित गर्न खोजेका छन् । यसरी बैतडेली भाषिका भाषिकाका रूपमा स्थापित भइरहेको साथै बैतडेली भाषिका भनी वक्ताहरूले भन्नु र अध्ययन अनुसन्धान गर्नुले पनि यो बैतडेली भाषिकाका रूपमा स्थापित भइरहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिका बैतडी जिल्लाका ६२ गा.वि.स., १ नगरपालिका साथै कैलाली र कञ्चनपुरका विभिन्न क्षेत्रमा यो भाषिका लोकप्रिय रूपमा बोलिन्छ । यो भाषिका भारतको कुमाउनी भाषासँग प्रभावित छ । साथै दार्चुलेली, डोटेली भाषिका र ओरपच्छिमा वर्गाका बभाङ्गी, अछामी र बाजुरेली भाषिकासँगै नजिक रहेको छ ।

बैतडेली भाषिकामा विभिन्न आगन्तुक शब्दहरूको भण्डार रहेको पाइन्छ भने धेरै शब्दहरू हिन्दी भाषाबाट आएका छन् । हिन्दी भाषासँग बैतडेली भाषिकाको सम्बन्ध नजिकको देखिन्छ किन भने धेरै शब्दहरू हिन्दी भाषाका शब्दबाट अपभ्रंश भएर बैतडेली भाषिकामा आएका पाइन्छन् । जस्तै : बहुत = भौत/भउती, तुम = तम, चुनरी = चुन्नी , सोजाऔ = सिभा/सिर । हिन्दीका आगन्तुक शब्दहरू : खुन = खुन = रगत, थोडा = थोडा = थोरै आदि ।

२.५ बैतडेली भाषिकाका भेदहरू

भाषिक भेद भन्नाले भाषाको साधारण वा मानक स्वरूप भन्दा बेग्लै किसिम भन्ने बुझिन्छ । तसर्थ कुनै भाषाका विविध स्वरूप नै भाषिका भेद हुन् ।

डा. वल्लभमणि दाहालका अनुसार – “खास उद्देश्यका निमित्त छुट्टै एकाइ मानिएको कुनै पनि भाषिक स्वरूपलाई नै भाषिक भेद भनिन्छ ।”

बैतडेली भाषिका स्तरीय नेपाली भाषाको सुदूरपश्चिमी क्षेत्रको क्षेत्रीय भेद हो । यस भाषिका भित्र पनि थुप्रै उपभेदहरू देखा पर्छन् । बैतडेली भाषिकाका सन्दर्भमा एउटा उखान सान्दर्भिक छ । 'गँऊ गँऊकी बोली' अर्थात् प्रत्येक गाउँको अलग-अलग बोली (फरक-फरक) हुन्छ भन्ने हुन्छ । बैतडेली भाषिका अन्तर्गत धेरै भेदहरूको अध्ययन र अनुसन्धान हुन बाँकी नै छ । त्यसकारण थुप्रै भेदहरूको किटान गर्न बाँकी छ ।

भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलका अनुसार परपच्छिमा वर्गमा पर्ने प्रमुख सात वटा भेदहरूमध्ये बैतडेली भाषिका अन्तर्गत मल्लो स्वराड, बैतडी, चुहाँगढ र पुर्चौडी गरी जम्मा चारवटा स्थानगत उपभेदहरू छुट्याएको पाइन्छ । यसरी नै विभिन्न भाषाविद् एवम् विद्वान् र अध्ययनकर्ताहरूले बैतडेली भाषाका विभिन्न भेदहरू देखाएका छन् ।

यसरी बैतडी जिल्लामा देखिने बैतडेली भाषिकाका केही भेदहरूलाई यहाँ उल्लेख गरिन्छ :

नेपाली	= तपाईं मेरो घर किन आउनु हुन्न ।
मल्लो स्वराड	= तम् मेरा घर केइ नाइ औना ।
बैतडी	= तम् मेरा घर क्याकि नाइ आस्या ।
पुर्चौडी	= तम् मेरा घर क्या नाइ औना ।
तल्लो स्वराड	= तम् मेरा घर क्याकि आस्यानाई ।
गोकुलेश्वर	= तमी मेरा घर क्याकि आस्यानाई ।
चुहाँगढ	= तमु मेरा घर क्याकि नाइअत्था ।
वासुलिङ्ग	= तम् मेरा घर क्याइ नाइऔना ।

माथिका उदाहरणलाई हेर्दाखेरी नेपाली भाषामा प्रयोग भएको तपाईं र आदरार्थी सर्वनाम शब्द बैतडेली भाषिकामा तम, तिमी, तमु, प्रयोग भएको देखिन्छ भने अकरण बनाउँदा क्रियाका अगाडि र पछाडि नाइ थपिएको पाइन्छ भने आउनु क्रियाका लागि औना, अत्था, आस्सा जस्ता रूप बैतडेली भाषिकामा प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

क्रियाको रूपमा पनि बैतडेली भाषिकामा स्थानगत भेद (वासुलिङ्ग, गोकुलेश्वर, पाटन, पूचौडी, च्वांगढ र बैतडी) पाउन सकिन्छ । जस्तै :

देख्नु = घेक्कु/घेक्नु/घेक्दु

हेर्नु = तक्कु/तक्नु/तक्दु/हेर्दु

पर्ख्नु = जाग्गु/जाग्द/जाग/पखला/पख

उभिनु = कलिभा/कल्ले/कलिन

नाम शब्दहरूको पनि स्थानगत भेद (वासुलिङ्ग, गोकुलेश्वर, पाटन, पूचौडी, च्वांगढ र बैतडी) पाउन सकिन्छ । जस्तै :

लसुन = लिसिनी/लिसेनी/लिस्नी

सुन्तला = सन्तोला/नारिङ/सुन्तोला

मेवा = पबिता/पपिता/पप्ता

२.६ बैतडेली भाषिकाका विशेषताहरू

बैतडी जिल्लाको भौगोलिकता, स्थानविशेष, समयको अन्तराल, सञ्चारको माध्यम र अन्य भाषा तथा भाषिकाको कारणले गर्दा विभिन्न विशेषताहरू रहेका पाइन्छन् । यस्ता विशेषताहरू विभिन्न अध्ययन र अनुसन्धानबाट पनि औल्याएको पाइन्छ । खासगरी बैतडेली भाषिकाका मुख्य मुख्य विशेषताहरू यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- (१) स्तरीय नेपाली भाषामा कथ्य रूपमा नपाइने 'ण' ध्वनिको प्रयोग बैतडेली भाषिकामा कथ्य रूपमा प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । जस्तै :

भण्णु = भन्नु

जाण्णु = जान्नु

चिण्णु = चिन्न

खण्णु = खन्नु

(२) मानवेतर नाम शब्दका लागि पनि स्त्रीलिङ्गी र पुलिङ्गी प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

रोटो पाक्यो = रोटी पाक्यो

मेरी टोपी = मेरो टोपी

राती सारी = रातो सारी

तमरो बाकरो = तपाईंको बाख्री

(३) बहुवचन बोधक प्रत्ययका रूपमा उन, इन, अन र औन जोडिन्छन् ।

जस्तै :

गेदा + अन = बच्चाहरू

मान्स + अन = मान्सन

तम् + उन = तमुन

चेलि + इन = चेलीन

तम् + औन = तमौन

(४) अकरण बोधक 'नाइ', 'जन', 'नाइथि', 'जिन', 'नाइथिन' को प्रयोग

गरिन्छ । जस्तै :

नाइखानो = खाँदैँन

जनगरै = नगर

नाइथि = छैन

नाइथिन = छैनन्

जिनभा = नजाउ/नजा

(५) बैतडेली भाषिकाको आफ्नै मौलिक शब्द भण्डार छ । जस्तै :

ढाड = पेट
थोल = ओठ
अग्वा = अनौ
भुटो = चिन्ता
चानी = निधार
बासा = बेलुकी
सोराइ = सम्भना
तिङ्गरो = तिघ्रा
कुलम = आलुबखडा
खुमानी = खुपानी
गाड = खोला
छाँइ/छाँच = मही
सन्ज्याबेला = साँभ्र
माल = ढोका

(६) नेपाली भाषामा रहेका अव्यय शब्दलाई जनाउने आफ्नै मौलिक शब्दहरू पनि बैतडेली भाषिकामा छन् । जस्तै :

भोल = भोलि
आब्ब = पछि
मथि = माथि
कब = कहिले
इथउथ = वरपर
बेली = हिजो

(७) बैतडेली भाषिकामा प्राकृतिक तथा निर्जीववस्तुहरूको पनि स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग प्रयोग गरेको पाइन्छ । जस्तै :

हमरी रेडिऊ = हाम्रो रेडियो

तमरी कोट = तपाईंको कोट

रिताई कलम = रीताको कलम

रमेशकी आंसी = रमेशको हंसिया

(८) बैतडेली भाषिकामा प्रत्येक गाउँ-गाउँ पिच्छे, भेदहरू पाउन सकिन्छ । जस्तै :

पड्दाछ = पड्डाछ = पड्लारैछ = पढ्दैछ

तुँइ = तँइ = तीं = तिमी

अद्दा छ = गद्दाछ = गर्दैछ

भोज्या = कदु = फर्सी

(९) मध्यम पुरुष सर्वनाम 'तिमी' पाइँदैन भने संयोजक 'र' 'पनि' पनि पाइँदैन । त्यसको सट्टामा 'लै' को प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

शर्मिलालै उर्मिलालै = शर्मिला र उर्मिला

उलै उइका बाबालै = ऊ र उसका बुवा

(१०) षष्ठी विभक्तिमा सम्बन्धवाचक को, का, की, का ठाउँमा ओ, आ, ई प्रत्यय जोडिनु :

निर्मला + आ = निर्मला ! बाबा = निर्मलाका बाबा

राम + ओ = रामो: भाई = रामको भाइ

उर्मिला + ई = उर्मिलाई बैनी = उर्मिलाकी बहिनी

(११) स्तरीय नेपाली प्रायः कृदन्त 'नु' लागेको पाइन्छ भने बैतडेलीमा चु, जु, छु, टु, डु, णु, दु, लु र सु लागेर क्रियार्थक रूपमा पनि समीभवन पाइन्छ । जस्तै :

नाच्चु = नाच्नु

गद्दु = गर्नु

बस्सु = बस्नु

हाल्लु = हाल्नु

भुण्णु = भन्नु

पड्डु = पढ्नु

ताच्छु = ताछ्नु

काँस्सु = खोक्नु

(१२) स्वरमध्यगत दुई व्यञ्जनहरू प्रायः समीभवन हुनु । जस्तै :

हिट्टो = हिँड्दो

सिन्नो = सिस्नो

गद्दा-गद्दा = गर्दागर्दा

खाट्टो = खास्टो

(१३) 'एर' वा 'ई' कृदन्त प्रत्ययका ठाउँमा इबटि, इबटको प्रयोग गरिन्छ ।

जस्तै :

लेइबटि/लेइबट = लिएर

बसिबटि/बसिबट = बसेर

गरिबटि/गरिबट = गरेर

(१४) कर्मणि प्रयोग : कर्मणि प्रयोगका अनुसार सकर्मक क्रियाको भूतकालमा

क्रियाको रूप कर्ताको अनुसार नभई कर्मको अनुसार हुन्छ । जस्तै :

उइले कुरडी सुणी = उसले कुरा सुन्यो

केलाकी घडी ठली = केराको घरी ढल्यो

- (१५) सामान्य वर्तमानकालीन क्रियामा 'अन' को आगम हुन्छ । जस्तै :
- गरन्छ = गर्छ
- भणन्छ = भन्छ
- पकाउन्छ = पकाउँछ
- खणन्छ = खन्छ
- सुणन्छ = सुन्छ
- पड्न्छ = पढ्छ
- (१६) बैतडेली भाषिकामा 'य' वर्ण वैकल्पिक 'ज' मा उच्चरित हुन्छ । जस्तै :
- जग्य = यज्ञ
- जुग = युग
- (१७) विशेषणमा केही शब्दहरू बैतडेलीमा भिन्न रहेका छन् । जस्तै :
- पेलो = पहुँलो
- करडो = खैरो
- गौज्या = हल्का सेतो र कालो
- धउलो = सेतो
- मेल्या = हल्का रातो र कालो

२.७ सारांश

नेपाल राज्यको सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत महाकाली अञ्चलको एक पहाडी जिल्ला हो । बैतडी जिल्लालाई भाषिक बैतडी हिसाबले हेर्दाखेरी विविधता पाउन सकिन्छ । बैतडेली भाषिकाका थुप्रै विशेषताहरू र भेदहरू पाउन सकिन्छ । यहाँ गाउँपिच्छे र स्थानैपिच्छे एउटै भाषामा पनि भिन्न-भिन्न भेद पाउन सकिन्छ । भौगोलिक विकटता, अशिक्षा, चेतनाको कमी, सूचना तथा सञ्चारको कमी, यातायात र अन्य थुप्रै कारणले विभिन्न भाषिक भेदहरू देखिएको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा मौलिक शब्दभण्डार रहेको छ । यस भाषिकामा थुप्रै अध्ययन र अनुसन्धान पनि भएको पाइन्छ भने अभै धेरै अध्ययन हुन बाँकी छ ।

हालसम्मका बैतडेली भाषिकाका अध्ययन र अनुसन्धानहरूमध्ये भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलको अध्ययनलाई आधिकारिक रूपमा लिइन्छ । उनको अध्ययन अनुसार बैतडेली भाषिकाका भेदहरूमध्ये बैतडेली जिल्लामा पर्ने मल्लोस्वराड, बैतडी पुर्चौडी र चुहाँगढमा बोलिने भाषिकाको उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यी स्थानबाहेक गोकुलेश्वर, पाटन, वाशुलिङ्ग र तल्लोस्वराड आदि स्थानमा बैतडेली भाषिकाका थुप्रै भेदहरू पाउन सकिन्छ ।

स्तरीय नेपाली भाषा भन्दा बैतडेली भाषिकालाई भिन्न तुल्याउने मुख्य विशेषताहरूमा ध्वन्यात्मकता, रूपरचना, शब्दभण्डारगत र व्याकरणिक कुराहरू पर्दछन् ।

परिच्छेद तीन

त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ परिचय

भाषा शिक्षणलाई एक जटिल र चुनौतीपूर्ण कार्यका रूपमा लिन सकिन्छ । कुनै पनि भाषा सजिलै र एकैचोटि सिक्न र सिकाउन सकिँदैन । भाषा सिक्दा जुनसुकै व्यक्तिले पनि धेरै-थोरै त्रुटि गर्ने गर्दछन् । भाषा मनोविज्ञानको वर्तमान खोज अनुसार भाषा सिक्दा गरिने त्रुटिहरूलाई स्वाभाविक क्रियाकलापको रूपमा लिने गरिन्छ । भाषाका चारवटा सीपहरूमध्ये बोलाइ र लेखाइमा बढी मात्रामा त्रुटि रहेको पाइन्छ । त्रुटि विश्लेषण र भाषा शिक्षणको सम्बन्ध नड र मासुको भैं नजिकको हुन्छ । त्रुटि विश्लेषण मूलतः दोस्रो भाषा वा अरु भाषा सिक्ने क्रममा हुने गर्दछ । यस्ता त्रुटिहरूको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा त्रुटि विश्लेषण एक विकसित पद्धति हो । पहिलो भाषा सिकाइ सरल र सहज हुन्छ भने दोस्रो भाषा सिक्दा निकै त्रुटि हुने गर्दछ । विभिन्न कठिनाइहरूको सामना गर्नु पर्दछ । त्रुटि बिना भाषाको आर्जन वा सिकाइ असम्भव कुरा हो किनभने बिना गल्ती हामी सिक्न सक्दैनौं । भाषा आर्जनका क्रममा गल्तीहरू वा त्रुटिहरूको परिमार्जन गर्दै भाषा सिकिरहेका हुन्छौं । अर्थात् भुल र प्रयत्नका आधारमा भाषा सिकाइ अधि बढिरहेको पाइन्छ ।

हाम्रो देश बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक राष्ट्र भएको कारणले गर्दा एक अर्कामा चिरपरिचित हुन जरुरी छ । धर्म, जाति, भाषा फरक भए पनि सामाजिक रहनसहनका कारणले दोस्रो भाषा सिक्नु पर्ने बाध्यता रहेको पाइन्छ । भाषा सिक्दा कुन कुन ठाउँमा त्रुटि भयो ? कुन कुन ठाउँमा त्रुटि भएन भनेर विश्लेषण गर्नु नै त्रुटि विश्लेषण अन्तर्गत पर्दछ । ती त्रुटिका क्षेत्रहरू पहिल्याई आवश्यक सुधार गर्नका लागि त्रुटि विश्लेषणको आवश्यकता पर्दछ ।

त्रुटि धेरै किसिमका हुन्छन् । भाषामा स्तरीयता कायम गर्नका लागि भाषा त्रुटिरहित र शुद्ध हुनुपर्दछ ।

३.२ त्रुटिविश्लेषणको महत्व

पहिलो भाषा सिकाइ भन्दा दोस्रो भाषा सिकाइ निकै जटिल र नियन्त्रित वातावरणमा हुन्छ । यस अवस्थामा पहिलो भाषाको स्थानान्तरणले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको पाइन्छ । हामी दोस्रो भाषालाई सामाजिक, व्यावसायिक तथा प्राज्ञिक प्रयोजनका दृष्टिले सिक्न चाहन्छौं । तब सिकारुहरूले अनियन्त्रित वा नियन्त्रित जुनसुकै सिलेबसको प्रयोगबाट प्राप्त गरेको भाषा त्रुटिहरूको अध्ययन मानक भाषा शिक्षणका दृष्टिले महत्वपूर्ण हुन आउँछ । त्रुटि विश्लेषणले गर्दा शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउन सकिन्छ । विविध किसिमका कठिनाइहरूको पहिचान गरी समाधानमा सहयोग पुग्दछ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानमा यसको महत्व धेरै रहेको पाउन सकिन्छ । त्रुटि विश्लेषणले भाषा सिक्दा विद्यार्थीहरूले के-कस्ता गल्ती गर्दछन्, तिनको पहिचान र वर्गीकरण गरेर शिक्षकलाई सजग र सचेत तुल्याउँछ र असल शिक्षक बन्न समेत मद्दत गर्दछ ।

३.३ त्रुटिको वर्गीकरण

भाषाको शिक्षण सिकाइमा सिकारुहरूले विविध किसिमका त्रुटिहरू गर्ने गर्दछन् । सिकारु जतिजति परिपक्वतातिर बढ्दै जान्छ त्यतिकै मात्रामा त्रुटिमा विविधता पाउन सकिन्छ । भाषाविद्हरूले छुट्टाछुट्टै प्रकृतिमा त्रुटिहरूलाई विभाजन गरेको पाइन्छ । तापनि त्यस मध्येमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण विभाजन एस.पिट कर्डरले अव्यवस्थित, व्यवस्थित र उत्तर व्यवस्थित गरी तीन चरणमा बाँडेको पाइन्छ । ती प्रकारहरू सङ्क्षिप्तमा तल चर्चा गरिएको छ (पौडेल, २०६९ : २०६) ।

३.३.१ अव्यवस्थित त्रुटि

सिकारुले भाषा सिकाइका क्रममा अनियमित रूपमा गर्ने त्रुटि यस प्रकारको त्रुटि हो अर्थात् प्रारम्भिक त्रुटि हो । यस्तो त्रुटिले लक्ष्य भाषा सिक्ने क्रममा राम्रो अभ्यास नपुगेको अवस्थाको सङ्केत गर्दछ । भाषा सिक्ने क्रममा यस किसिमको त्रुटिको त्यति महत्व देखिँदैन ।

३.३.२ व्यवस्थित त्रुटि

सिकारुले भाषा सिकाइका क्रममा नियमित रूपमा गर्ने त्रुटिहरूलाई व्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । यसप्रकारका त्रुटिहरू मातृभाषा इतरका भाषा सिक्ने क्रममा गर्ने गर्दछन् । गलत सामान्यीकरण, भाषिक ज्ञानको अभाव वा अन्य कारणहरूले गर्दाखेरी यस्ता व्यवस्थित त्रुटिहरू हुने गर्दछन् । शिक्षण सिकाइमा यस किसिमका त्रुटिहरूको महत्व बढी हुन्छ ।

३.३.३ उत्तरव्यवस्थित त्रुटि

सिकारुले भाषा सिक्ने क्रममा विविध कुराहरूको ज्ञान आर्जन गरिसकेपछि पनि सिकारुको असावधानीगत कारणले हुने त्रुटिलाई उत्तर व्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । सिकारुलाई नियमको पूर्ण ज्ञान भएर पनि अभ्यासको कमी र हेलचक्र्याइँका कारणले यस्ता त्रुटिहरू हुने गर्दछन् । शिक्षण सिकाइमा यस्ता त्रुटिहरूको महत्व कम हुने गर्दछ । सिकारु सचेत भएमा यस्ता त्रुटिहरू आफैँ हटाउन सकिन्छ ।

३.४ त्रुटि विश्लेषणको पद्धति

त्रुटि विश्लेषणको लागि आवश्यक पर्ने सामग्री सङ्कलनदेखि त्रुटिको व्याख्या विश्लेषण गर्ने अवधिसम्मको कार्यलाई त्रुटि विश्लेषण प्रक्रिया भनिन्छ । सामान्यतः त्रुटिविश्लेषणमा पूर्व निर्धारित कोटि पद्धति, पश्च निर्धारित कोटि पद्धतिलाई अपनाइन्छ ।

३.४.१ पूर्व निर्धारित कोटि पद्धति

भाषा शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया के-कसरी अघि बढिरहेको छ भन्ने कुराको जानकारी लिन त्रुटि विश्लेषणले मद्दत गर्दछ । भाषा सिक्ने क्रममा विद्यार्थीहरूको स्तर कहाँ पुगेको छ ? त्यसबारे बुझ्न शिक्षकबाट उनहरूमा पाइने त्रुटिहरूको पूर्व कल्पना गरी सोही बमोजिम मूल्याङ्कन र विश्लेषण गर्नु नै पूर्व निर्धारित कोटि पद्धति हो । यस पद्धतिअनुसार विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरू के-कस्ता भाषातत्व अन्तर्गत पर्दछन् ? तिनको प्रकृति र प्रकार पहिले नै अनुमान गरिन्छ । त्यसपछि सिकारुले बोलेका वा

लेखेका कुराहरू सङ्कलन गरी त्यसको अध्ययन गरेर प्राप्त भएका त्रुटिहरूलाई उक्त पूर्व निर्धारित कोटिगत तथ्याङ्कमा राखिन्छ, र त्यसपछि त्रुटि पत्ता लगाई वर्गीकरण, व्याख्या र विश्लेषण गरिन्छ ।

३.४.२ पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति

पश्चनिर्धारित कोटि पद्धतिमा सिकारुबाट खास अभिव्यक्ति लिई त्रुटिहरूको सङ्कलन गर्न र तिनको पहिचान तथा छानबिन गरी वर्गीकरण गर्ने कार्य गरिन्छ । यस अन्तर्गत प्राप्त त्रुटिको प्रकृति हेरेर मात्र तिनको कोटि तथा उपकोटि छुट्याउने कार्य गरिन्छ । त्यसैको आधारमा वर्गीकरण व्याख्या र विश्लेषण गरिन्छ ।

३.५ त्रुटि विश्लेषण प्रक्रियाहरू

त्रुटि विश्लेषणका लागि जुनसुकै पद्धति अपानइए पनि त्रुटिहरूको अध्ययन र विश्लेषण निम्नानुसारका चरणमा गर्न सकिन्छ :

३.५.१ पहिचान गर्नु

शिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूको लिखित वा मौखिक अभिव्यक्ति अध्ययन गरी त्यसमा प्रयोग गरिएका त्रुटि वा गल्ती के-कस्ता छन् भनी टिपोट गर्नु पर्छ । ती शब्दहरू वा अभिव्यक्तिहरू स्वीकार्य वा अस्वीकार्य के-कस्ता हुन् अर्थात् कुन कुन किसिमका त्रुटिहरू रहेछन् भनी पहिचान गर्नु पर्दछ ।

३.५.२ वर्गीकरण गर्नु

विद्यार्थीहरूले गरेका विविध किसिमका त्रुटिहरूको पहिचान गरी तिनको प्रकृति हेरी वर्गीकरण गर्न आवश्यक हुन्छ ।

३.५.३ वर्णन र व्याख्या गर्नु

सिकारुले गरेका त्रुटिहरू कुन-कुन प्रकारका छन् र त्यस्ता किसिमका त्रुटिहरू हुनुका कारणहरू के-के हुन् भनेर वर्णन र व्याख्या गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसले गर्दा

त्रुटि निराकरणमा समेत फाइदा पुग्छ । त्रुटिहरू कुन क्षेत्रसँग (शब्दरचना, शब्दप्रयोगगत, वर्णविन्यासगत र उच्चारण) सम्बन्धित छन् । सो पत्ता लगाउने कार्य यस चरण अन्तर्गत गरिन्छ ।

३.५.४ निराकरण गर्नु

त्रुटिको व्याख्या विश्लेषण र वर्णनबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा तिनको निराकरणका आवश्यक उपायहरू पहिल्याउनु आवश्यक हुन्छ । त्रुटिहरूका स्रोत र त्रुटि हुने कारणहरूको खोजी गरी ती त्रुटिहरू निराकरण गर्ने उपायबाट प्रष्ट पार्नु पर्दछ । जस्तै उदाहरणका रूपमा हस्तलेखन, श्रुतिलेखन, अनुलेखन, वस्तुवर्णन, प्रश्नोत्तर जस्ता क्रियाकलापहरू तय गर्न सकिन्छ । आवश्यक नियम र शुद्ध, अशुद्ध रूपहरूसँग भिडाएर हेर्ने गर्न सकिन्छ र आवश्यकतानुसार पुनः लेखन गराउनु जरुरी हुन्छ ।

३.६ सारांश

भाषा सिक्ने सिकारुले के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् र ती त्रुटिहरू के कति चरण कारणले हुन्छन् भनी अध्ययन गर्ने विषय त्रुटि विश्लेषण हो । भाषाका सिकारुका भाषा विकास प्रक्रियाको अध्ययनका लागि त्रुटि विश्लेषणको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । सिकारुले भाषा सिक्ने प्रक्रियासँगै त्रुटिहरूमा सुधार र परिमार्जन गर्दै सिकाइ गर्दछ । त्रुटिलाई वर्गीकरण गर्दा अव्यवस्थित त्रुटि, व्यवस्थित त्रुटि र उत्तर व्यवस्थित त्रुटि गरी विभाजन गर्न सकिन्छ । अव्यवस्थित त्रुटि र उत्तरव्यवस्थित त्रुटि भन्दा व्यवस्थित त्रुटिको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको पाइन्छ । त्रुटि विश्लेषणका प्रक्रियाहरू अन्तर्गत पूर्व निर्धारित कोटि पद्धति र पश्च निर्धारित पद्धति कोटि पर्दछन् । पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धतिमा पूर्व कल्पना गरी त्रुटिका प्रकार र प्रकृति तय गरिन्छ भने पश्चनिर्धारित कोटि पद्धतिमा त्रुटिरुको मूल्याङ्कन पश्चात् प्राप्त नतिजाका आधारमा त्रुटिको व्याख्या र विश्लेषण गरी वर्गीकरण गरिन्छ । विश्लेषणका चरणहरूमा पहिचान गर्नु, वर्गीकरण गर्नु, वर्णन र व्याख्या गर्नु र निराकरण गर्नु पर्दछन् ।

परिच्छेद – चार

वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिको व्याख्या र विश्लेषण

४.१ परिचय

भाषालाई लेख्य रूप दिनका लागि लेखिने शब्दहरूमा राखिने वर्णहरूको शुद्ध, उपयुक्त र सुव्यवस्थित रखाइलाई नै वर्ण विन्यास भनिन्छ । यहाँ बैतडेली मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा लेख्दा गर्ने विभिन्न क्षेत्रका वर्ण विन्यासगत त्रुटिहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यस कार्यका लागि बैतडी जिल्लाका कक्षा ५ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई लिइएको छ । जसमध्ये तीन सरकारी विद्यालय र तीन संस्थागत विद्यालयका ६० जना विद्यार्थीहरूलाई लिइएको छ ।

४.२ ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटि

वर्ण विन्यास अन्तर्गत प्रमुख त्रुटिको क्षेत्रका रूपमा ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटि पनि पर्दछ । उच्चारण गर्दा थोरै समय लाग्ने अक्षरहरू ह्रस्व छन् । उच्चारण गर्दा थोरै समय लाग्ने अक्षरहरू ह्रस्व छन् । यस अन्तर्गत पनि शब्दादि, शब्द मध्यमा र शब्दान्तमा ह्रस्व लेखिने शब्दहरूलाई अलग अलग रूपमा हेर्न सकिन्छ ।

४.२.१ शब्दादिमा हुने ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटि

शब्दको अगाडिको भागमा ह्रस्व लेखिनु पर्ने शब्द दीर्घ लेखिएमा शब्दादि सम्बन्धी त्रुटि हुन्छन् ।

तालिका ४.१

शब्दादिमा हुने ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	किसान	४९	८२	११	१८
२	विदेशी	४६	७७	१४	२३
३	टुक्रिन	४१	६८	१९	३२
४	तिर्खा	३९	६५	२१	३५
५	बिहान	४५	७५	१५	२५
	औसत	२२०	७३	८०	२७

प्रस्तुत तालिकाबाट के कुरा प्रष्ट हुन्छ भने सबैभन्दा बढी शुद्धलेखन किसान, विदेशी र बिहान जस्ता शब्दहरू क्रमशः ८२, ७७ र ७५ प्रतिशतले लेखिएको पाइयो भने सबैभन्दा कम शुद्धलेखन तिर्खा र टुक्रिन क्रमशः ६५ र ६८ प्रतिशत लेखिएको पाइयो । समग्रमा हेर्दा खेरी शब्दादिमा हुने ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटि २७ प्रतिशत रहेको र शुद्धलेखन ७३ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसबाट औसत कक्षा ५ का विद्यार्थीहरू शुद्धलेखन नै गर्दा रहेछन् भन्न सकिन्छ ।

४.२.२ शब्दमध्यमा हुने ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटि

शब्दको मध्य भागमा ह्रस्व लेखिनु पर्ने शब्द दीर्घ लेखिएमा शब्द मध्यमा सम्बन्धी त्रुटि हुन जान्छ । यसमा विद्यार्थीहरूले नाम, सर्वनाम, विशेषण जस्ता शब्दहरूमा त्रुटि गरेको पाइयो ।

तालिका ४.२

शब्द मध्यमामा हुने ढस्व सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	भृकुटी	४२	७०	१८	३०
२	मानिस	३२	५३	२८	४७
३	भाउजू	५४	९१	६	१०
४	बालिका	४३	७२	१७	२८
५	प्रविधि	३३	५५	२७	४५
	औसत	२०४	६८	९६	३२

प्रस्तुत तालिकाअनुसार सबैभन्दा शुद्ध लेखन भाउजू, बालिका र भृकुटी शब्दहरू क्रमशः ९०, ७२ र ७० प्रतिशत शुद्ध लेखिएको पाइयो भने त्रुटिपूर्ण लेखनमा मानिस र प्रविधि शब्दहरू क्रमशः ४७ र ४५ प्रतिशत अशुद्ध लेखिएको पाइयो । समग्रमा हेर्दाखेरी शब्द मध्यमामा ६८ प्रतिशत त्रुटिरहित लेखन र ३२ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो ।

४.२.३ शब्दान्त्यमा हुने ढस्वसम्बन्धी त्रुटि

शब्दको अन्तमा ढस्व लेखिनु पर्ने शब्द ढस्व नलेखी दीर्घ लेखिएमा शब्दान्त्य सम्बन्धी त्रुटि भएको पाइन्छ । विद्यार्थीले नजानीकन वा ध्यान नदिँदा यस किसिमको त्रुटि हुन जान्छ ।

तालिका ४.३

शब्दान्त्यमा हुने ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	वस्तु	४९	८२	११	१८
२	दीर्घायु	३५	५८	२५	४२
३	पशुपति	३७	६२	२३	३८
४	प्रकृति	२१	३५	३९	६५
५	साधु	४९	८२	११	१८
	औसत	१९१	६४	१०९	३६

माथिको तालिका अनुसार शब्दान्त्यमा हुने ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटिमा सबैभन्दा बढी शुद्ध लेखन वस्तु र साधु शब्द ८२ प्रतिशत शुद्ध लेखिएको पाइयो भने त्रुटिपूर्ण लेखनमा सबैभन्दा बढी त्रुटि प्रकृति शब्द ६५ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखिएको पाइयो भने समग्रमा शब्दान्त्यमा ६४ प्रतिशत शुद्ध र ३६ प्रतिशत अशुद्ध लेखिएको पाइयो ।

यसरी ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटिरहित लेखन र त्रुटिपूर्ण लेखनअन्तर्गत शब्दादिमा ७३ प्रतिशत शुद्ध लेखन गरिएको पाइयो भने सबैभन्दा त्रुटिपूर्ण लेखन शब्दान्त्यमा ३६ प्रतिशत देखियो जुन शब्दमध्यमा भन्दा ४ प्रतिशत बढी रहेको पाइयो ।

४.३ दीर्घ सम्बन्धी त्रुटि

दीर्घलाई उच्चारण गर्दाखेरी बढी समय लाग्ने गर्दछ । दीर्घ मात्रा ह्रस्व लेखिँदा शब्दार्थमा फरक पर्न जाने पनि हुन्छ । यो पनि वर्ण विन्यास अन्तर्गत एक प्रमुख त्रुटिको क्षेत्र हो । यसमा शब्दादि, शब्दमध्यमा र शब्दान्त्यमा गरी तीन ठाउँमा त्रुटि हुन जान्छ ।

४.३.१ शब्दादिमा हुने दीर्घ सम्बन्धी त्रुटि

यहाँ शब्दादिमा हुने दीर्घसम्बन्धी त्रुटिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । जुन शब्दको सुरुमा दीर्घ लेखिनु पर्ने तर ह्रस्व लेखियो भने त्यो शब्दादि सम्बन्धी त्रुटि नै यहाँ त्रुटि हुन जान्छ ।

तालिका ४.४

शब्दादिमा हुने दीर्घसम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	ईश्वर	३७	६२	२३	३८
२	जीवन	४२	७०	१८	३०
३	भूत	२१	३५	३९	६५
४	सूर्य	१५	२५	४५	७५
५	दीर्घायु	१३	२२	४७	७८
	औसत	१२८	४३	१७२	५७

प्रस्तुत तालिकाअनुसार शब्दादिमा हुने दीर्घ सम्बन्धी त्रुटिमा सबैभन्दा बढी त्रुटि दीर्घायु र सूर्य शब्दमा क्रमशः ७८ र ७५ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखिएको पाइयो । सबैभन्दा कम त्रुटि जीवन शब्दमा ३० प्रतिशत मात्र देखियो । औसतमा ५७ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण र ४३ प्रतिशत मात्र शुद्ध लेखन गरेको पाइयो ।

४.३.२ शब्दमध्यमा हुने दीर्घसम्बन्धी त्रुटि

शब्दको मध्य भागमा लेखिने दीर्घ मात्रा नलेखी ह्रस्व लेखिएको खण्डमा त्रुटि हुन जान्छ । त्रुटि हुनका साथै अर्थको अनर्थ समेत लाग्न सक्छ ।

तालिका ४.५

शब्द मध्यमामा हुने दीर्घ सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	शरीर	३५	५८	२५	४२
२	बालीनाली	५०	९३	१०	१७
३	जुनेलीकी	४९	८२	११	१८
४	मातृभूमि	१४	२३	४६	७७
५	महत्वपूर्ण	१२	२०	४८	८०
	औसत	१५१	५०.३३	१४९	४९.६६

प्रस्तुत तालिकाअनुसार शब्दमध्यमा अन्तर्गत दीर्घ मात्रामा हुने त्रुटिहरू महत्वपूर्ण शब्दमा ८० प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरिएको पाइयो भने कम त्रुटि बालीनाली शब्दमा १७ प्रतिशत देखियो । औसतमा ४९.६६ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण र ५०.३३ प्रतिशत त्रुटिरहित लेखिएको पाइयो ।

४.३.३ शब्दान्त्यमा हुने दीर्घ सम्बन्धी त्रुटि

शब्द लेखनका क्रममा अन्त्य भागमा दीर्घ हुनुपर्ने ठाउँमा ह्रस्व लेखिएको खण्डमा शब्दान्त्य सम्बन्धी दीर्घमा हुने त्रुटि हुन्छ । यस्ता त्रुटिहरू नाम, सर्वनाम र विशेषणमा हुन जान्छ ।

तालिका ४.६

शब्दान्त्यमा हुने ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	पृथ्वी	३५	५८	२५	४२
२	बालीनाली	५२	८७	८	१३
३	गाई	५४	९०	६	१०
४	भाउजू	२५	४२	३५	५८
५	औषधी	३५	५८	२५	४२
	औसत	२०१	६७	९९	३३

प्रस्तुत तालिकाअनुसार शब्दान्त्यमा हुने दीर्घ सम्बन्धी त्रुटिहरूमा सबैभन्दा बढी त्रुटि भाउजू शब्दमा ५८ प्रतिशत देखियो भने सबैभन्दा कम त्रुटि गाई शब्दमा १० प्रतिशत देखियो । औसतमा हेर्दाखेरी त्रुटिरहित लेखन ६७ प्रतिशत पाइयो भने त्रुटिपूर्ण ३३ प्रतिशत पाइयो ।

यसरी हेर्दाखेरी दीर्घसम्बन्धी त्रुटिमा शब्दादिमा ५७ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन देखियो भने शब्द मध्यमामा र शब्दान्त्यमा क्रमशः ४९.६६ प्रतिशत र ३३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण रहेको पाइयो । सबैभन्दा कम त्रुटि ३३ प्रतिशत शब्दान्त्यमा पाइयो । ह्रस्व र दीर्घ अन्तर्गत त्रुटिमा दीर्घको भन्दा ह्रस्वमा कम त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.४ श, ष, स सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली भाषाको कथ्य रूपमा तीन स को व्यवस्था रहेको छ । 'श' मोटो श, 'ष' पेट फान्यो ष र 'स' पातलो स रहेका छन् । तत्सम बाहेक तद्भव र नेपाली ठेट

शब्दहरूमा 'स' को प्रयोग गरिन्छ । 'श' र 'ष' तत्सम अनुसार नै लेख्ने चलन नेपाली भाषामा रहेको पाइन्छ ।

४.४.१ 'श' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.७
'श' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	दर्शन	३०	५०	३०	५०
२	ईश्वर	३१	५२	२९	४८
३	शोषण	२५	४२	३५	५८
४	शरीर	३९	६५	२१	३५
५	पशुपति	३०	५०	३०	५०
	औसत	१५५	५२	१४५	४८

माथि उल्लेख गरेका शब्द लेख्ने क्रममा विद्यार्थीहरूले शोषण शब्दमा ५८ प्रतिशत गल्ती गरेको पाइयो । यसमा पातलो स को प्रयोग गरेको पाइयो भने कम त्रुटि शरीर शब्दमा ३५ प्रतिशत मात्र देखियो । समग्रमा हेर्दाखेरी ५२ प्रतिशत शुद्ध लेखन र ४८ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो ।

४.४.२ 'ष' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.८

'ष' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	ऋषि	१४	२३	४६	७७
२	कृषि	२३	३८	३७	६२
३	वर्षा	२७	४५	३३	५५
४	औषधी	२५	४२	३५	५८
५	शोषण	२८	४७	३२	५३
	औसत	११७	३९	१८३	६१

माथि उल्लेखित शब्द लेखनका क्रममा विद्यार्थीहरूले ऋषि शब्दमा सबैभन्दा बढी त्रुटि ७७ प्रतिशत गरेको देखियो । जसमा अधिकांश विद्यार्थीले पातलो 'स' को प्रयोग गरेर रिसि लेखेको पाइयो । सबैभन्दा कम त्रुटि शोषण शब्दमा ५३ प्रतिशत देखियो र औसतमा हेर्दा 'ष' को प्रयोगमा ६१ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन देखियो ।

४.४.३ 'स' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.९

'स' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	किसान	५६	९३	४	७
२	बनबास	५३	८८	७	१२
३	संसार	५२	८७	८	१३
४	प्यास	५५	९२	५	८
५	कसै	६०	१००	-	-
	औसत	२७६	९२	२४	८

माथि उल्लेखित शब्द लेखनका क्रममा विद्यार्थीहरूले बढी त्रुटि संसार शब्दमा १३ प्रतिशत गरेको पाइयो भने 'कसै' शब्दलाई पूर्णतः शुद्ध लेखेको पाइयो । औसतमा 'स' को प्रयोग ९२ प्रतिशत विद्यार्थीले शुद्ध लेखेको पाइयो ।

यसरी यी तिनै स मा सबैभन्दा बढी त्रुटि 'ष' सम्बन्धी ६१ प्रतिशत त्रुटि देखियो भने पातलो स सम्बन्धी त्रुटि एकदम न्यून ८ प्रतिशत मात्र देखियो । यसबाट के भन्न सकिन्छ भने विद्यार्थीहरू पातलो 'स' को प्रयोग राम्रोसँग गर्दछन् । जुन अन्य स को तुलनामा सन्तोषजनक छ ।

४.५ 'ब' र 'व' सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली व्यञ्जन वर्णमा 'ब' र 'व' छुट्टाछुट्टै वर्ण हुन् तर पनि उच्चारणमा ब भए पनि कतिपय शब्दहरू लेखनका क्रममा व लेखिन्छन् । कतिपय शब्दहरूमा उच्चारण र

लेखन प्रक्रियाले गर्दाखेरी 'ब' र 'व' मा त्रुटि भइरहेको पाइन्छ । यस सम्बन्धी विद्यार्थीहरूलाई प्रष्ट पार्न सकेको खण्डमा यसप्रकार त्रुटिहरू न्यून पार्न सकिन्छ ।

४.५.१ 'ब' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१०

'ब' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	कठैबरा	३९	६५	२१	३५
२	बहिरो	३७	६२	२३	३८
३	बाली	४४	७३	१६	२७
४	अबिरल	४४	७३	१६	२७
५	बस्न	५६	९३	४	७
	औसत	२२०	७३	८०	२७

प्रस्तुत तालिकाअनुसार ब लेखन सम्बन्धी त्रुटिमा सबैभन्दा बढी बहिरो शब्दमा ३८ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो भने कम त्रुटि बस्न शब्दमा ७ प्रतिशत त्रुटि पाइयो । औसतमा २७ प्रतिशत मात्र त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो ।

४.५.२ 'व' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.११

'व' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	वृद्ध	४१	६८	१९	३२
२	वस्तु	४१	६८	१९	३२
३	जुवा	५०	८३	१०	१७
४	वाणी	३५	५८	२५	४२
५	विदेशी	४०	६७	२०	३३
	औसत	२०७	६९	९३	३१

प्रस्तुत तालिकाअनुसार व लेखनका क्रममा विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि वाणी शब्दमा ४२ प्रतिशत गरेको पाइयो भने सबैभन्दा कम त्रुटि जुवा शब्दमा १७ प्रतिशत गरेको देखियो । समग्रमा ३१ प्रतिशत मात्र त्रुटिपूर्ण लेखन र ६९ प्रतिशत शुद्ध लेखन रहेको देखिन्छ ।

'ब' र 'व' सम्बन्धी त्रुटिमा विद्यार्थीहरूले ब भन्दा व लेखनमा ४ प्रतिशत बढी त्रुटि गरेको पाइयो । ब लेखनमा २७ प्रतिशत र व लेखनमा ३१ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.६ 'ग्यँ' र 'ज्ञ' सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली व्यञ्जन वर्णमा 'ज्ञ' को प्रयोग खासै नगरे पनि तत्सम र अन्य केही शब्दमा 'ज्ञ' को प्रयोग गरिन्छ । भर्ना र आगन्तुक शब्दमा 'ग्यँ' को प्रयोग गरिन्छ ।

४.६.१ 'ग्यँ' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१२

'ग्यँ' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	ग्याँस	३७	६२	२३	३८
२	ग्यान्टे	३७	६२	२३	३८
३	ग्याँचे	४०	६७	२०	३३
४	ग्याँक्क	३९	६५	२१	३५
	औसत	१५३	६४	८७	३६

प्रस्तुत तालिका अनुसार 'ग्य' भएका शब्दको लेखनका क्रममा ग्याँस र ग्यान्टे शब्दमा ३८/३८ प्रतिशत सबैभन्दा बढी त्रुटि लेखिएको पाइयो भने कम त्रुटि ग्याँचे शब्दमा ३३ प्रतिशत त्रुटि पाइयो । औसतमा ग्यँ सम्बन्धी ३६ प्रतिशत त्रुटि र ६४ प्रतिशत शुद्ध लेखिएको पाइयो ।

४.६.२ 'ज्ञ' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१३

'ज्ञ' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	विज्ञापन	४३	७२	१७	२८
२	ज्ञान	५५	९२	५	८
३	जिज्ञासु	४०	६७	२०	३३
४	आज्ञा	५२	८७	८	१३
५	यज्ञ	३५	५८	२५	४२
	औसत	२२५	७५	७५	२५

प्रस्तुत तालिकाअनुसार 'ज्ञ' को प्रयोगका क्रममा विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि जिज्ञासु शब्दमा ३३ प्रतिशत र कम त्रुटि ज्ञान शब्दमा ८ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो । औसतमा २५ प्रतिशत त्रुटि र ७५ प्रतिशत शुद्ध लेखन गरेको पाइयो ।

यसरी 'ग्यँ' र 'ज्ञ' को प्रयोगमा औसतमा विद्यार्थीहरूले 'ज्ञ' को प्रयोगमा कम त्रुटि गरेको पाइयो । जसमा ११ प्रतिशत त्रुटिको अन्तर रहेको पाइयो ।

४.७ 'छे' र 'क्ष' सम्बन्धी त्रुटि

'छे' र 'क्ष' को उच्चारण एउटै किसिमको भए पनि लेख्य रूपमा फरक-फरक रहेको देखिन्छ ।

४.७.१ 'छे' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१४

छे सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	छेस्का	४३	७२	१७	२८
२	छेउ	५३	८८	७	१२
३	छेदन	४९	८२	११	१८
४	पन्छी	४६	७७	१४	२३
	औसत	१९१	८०	४९	२०

प्रस्तुत तालिका अनुसार 'छे' को लेखन प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि छेस्का शब्दमा २८ प्रतिशत गरेको पाइयो भने कम त्रुटि छेउ शब्दमा १२ प्रतिशत पाइयो । औसतमा २० प्रतिशत त्रुटि र ८० प्रतिशत शुद्ध लेखन लेखेको पाइयो ।

४.७.२ 'क्ष' सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१५

'क्ष' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	अक्षता	४५	७५	१५	२५
२	नक्षत्र	४०	६७	२०	३३
३	कक्षा	५५	९२	५	८
४	विक्षत	३४	५७	२६	४३
५	अध्यक्षता	४२	७०	१८	३०
	औसत	२१६	७२	८४	२८

प्रस्तुत तालिकाअनुसार 'क्ष' को लेखन प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि विक्षत शब्दमा ४३ प्रतिशत र सबैभन्दा कम त्रुटि कक्षा शब्दमा ८ प्रतिशत गरेको पाइयो भने औसतमा २८ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखेको पाइयो ।

यसरी छे र क्ष को लेखनमा विद्यार्थीहरूले 'छे' को तुलनामा 'क्ष' लेखनमा बढी त्रुटिपूर्ण लेखेको पाइयो ।

४.८ शिरबिन्दु (') र चन्द्रबिन्दु (°) सम्बन्धी त्रुटि

शिरबिन्दु र चन्द्रबिन्दुको प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले शिरबिन्दुको ठाउँमा चन्द्रबिन्दु र चन्द्रबिन्दुको ठाउँमा शिरबिन्दुको प्रयोग गरेको पाइयो । र जुन ठाउँमा बिन्दु हुनुपर्ने हो सो ठाउँमा नभई अन्य ठाउँमा पनि प्रयोग भएको देखियो ।

४.८.१ शिरबिन्दु (') सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१६
शिरबिन्दु (') सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	अंश	३६	६०	२४	४०
२	संसार	३१	५२	२९	४८
३	अंक	२७	४५	३३	५५
४	संवाद	१९	३२	४१	६८
५	पंखा	३९	६५	२१	३५
	औसत	१५२	५१	१४८	४९

प्रस्तुत माथिको तालिकाअनुसार शिरबिन्दुमा सबैभन्दा बढी त्रुटि संवाद शब्दमा ६८ प्रतिशत पाइयो भने सबैभन्दा कम त्रुटि पंखा शब्दमा ३५ प्रतिशत पाइयो । औसतमा शिरबिन्दुमा विद्यार्थीहरूले ४९ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.८.२ चन्द्रबिन्दु (°) सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१७

चन्द्रबिन्दु (°) सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	साँभ	२७	४५	३३	५५
२	आँखा	३७	६२	२३	३८
३	गाउँ	४५	७५	१५	२५
४	साँच्चै	२९	४८	३१	५२
५	गरौं	३२	५३	२८	४७
	औसत	१७०	५७	१३०	४३

प्रस्तुत तालिकाअनुसार चन्द्रबिन्दुको लेखन प्रयोगमा सबैभन्दा बढी त्रुटि साँभ शब्दमा ५५ प्रतिशत र कम त्रुटि गाउँ शब्दमा २५ प्रतिशत पाइयो । औसतमा चन्द्रबिन्दु लगाउनु पर्ने ठाउँमा चन्द्रबिन्दु नलगाई ४३ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो भने शुद्ध लेखन ५७ प्रतिशत पाइयो ।

४.९ 'र' का विविध रूपहरू (= , ° , °) सम्बन्धी त्रुटि

'र' वर्णका विभिन्न रूपहरू रहेका छन् । र का रूपमा विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : रस, व्याक, ट्रक, क्रम, सर्प आदि । माथिल्लो कक्षाहरूमा समेत 'र' वर्णको प्रयोगमा त्रुटिहरू रहेको पाउन सकिन्छ भने प्राथमिक तहमा यसको प्रयोगमा त्रुटि आउनु स्वाभाविक हो भने बैतडी जिल्लाका कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूले

रेफको प्रयोग गरेको पाइयो भने चिह्नहरूको प्रयोग थोरसै मात्रामा प्रयोग गरेको पाइयो ।

तालिका ४.१८

'र' सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	राष्ट्रिय	२५	४२	३५	५८
२	दर्शन	३०	५०	३०	५०
३	चन्द्र	४५	७५	१५	२५
	औसत	१००	५६	८०	४४

प्रस्तुत तालिका अनुसार 'र' का विविध रूप सम्बन्धी त्रुटिमा 'राष्ट्रिय' शब्दमा ५८ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन पाइयो भने 'चन्द्र' शब्दमा २५ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखेको देखियो भने अन्य शब्दहरू (जस्तै : ट्रक, व्याक) विद्यार्थीहरूले प्रयोग नगरेको पाइयो ।

४.१० हलन्त र अजन्त सम्बन्धी त्रुटि

हलन्त अक्षर पूरा लेखेर खुट्टा काट्नु पर्ने हुन्छ भने अजन्त अक्षरहरू खुट्टा नकाटीकन पूरा लेख्नु पर्ने हुन्छ । यी क्षेत्रहरूमा विद्यार्थीले खासै ध्यान नदिएको पाइयो र बढी जसो अजन्त नै लेखिएको पाइयो ।

४.१०.१ हलन्त सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.१९

हलन्त सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	लट्ठिएको	२३	३८	३७	६२
२	एवम्	१२	२०	४८	८०
३	लेख्नुहोस्	१६	२७	४४	७३
४	पढ्न	३०	५०	३०	५०
	औसत	८१	३४	१५९	६६

प्रस्तुत माथिको तालिका अनुसार हलन्त लेख्नु पर्ने ठाउँमा हलन्त नलेखी सबैभन्दा बढी त्रुटि एवम् शब्दमा ८० प्रतिशत भएको देखियो भने सबैभन्दा कम त्रुटि पढ्न शब्दमा ५० प्रतिशत त्रुटि देखियो । औसतमा ६६ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन रहेको पाइयो ।

४.१०.२ अजन्त सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.२०

अजन्त सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	होइन	२७	४५	३३	५५
२	भार	३१	५२	२९	४८
३	मुहान	४५	७५	१५	२५
	औसत	१०३	५७	७७	४३

प्रस्तुत माथिको तालिकाअनुसार सबैभन्दा कम त्रुटि मुहान शब्दमा २५ प्रतिशत त्रुटि देखियो भने सबैभन्दा बढी त्रुटि होइन शब्दमा ५५ प्रतिशत त्रुटि देखियो । औसतमा ४३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन रहेको पाइयो ।

४.११ पदयोग र पदवियोग सम्बन्धी त्रुटि

पदयोगमा शब्दहरू एकै डिकोमा जोडेर लेख्नु हो भने पदवियोगमा शब्दहरूलाई अलग अलग डिकोमा छुट्याएर लेखिन्छ । यसका लागि केही सामान्य नियमहरू पनि रहेका छन् । पदयोग र पदवियोगले उच्चार्य भाषाको विश्रामलाई दर्शाउन लेख्य भाषाको युक्तिका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.११.१ पदयोग सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.२१

पदयोग सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	किसनलाई	४०	६७	२०	३३
२	ऋषिले	४८	८०	१२	२०
३	प्रकृतितिर	५४	९०	६	१०
४	बुभाइरहेको	५७	९५	३	५
५	उडिजाउ	३९	६५	२१	३५
	औसत	२३८	७९	६२	२१

प्रस्तुत माथिको तालिका अनुसार पदयोग सम्बन्धी सबैभन्दा बढी त्रुटि 'उडिजाउ' शब्दमा ३५ प्रतिशत त्रुटि लेखेको पाइयो भने सबै भन्दा कम त्रुटि 'बुभाइ

रहेको' शब्दमा ५ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो । औसतमा २१ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन देखिन्छ । विद्यार्थीहरूले पदयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा पदवियोग गरी डिकोमा लेखेर पदयोग सम्बन्धी त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो ।

४.११.२ पदवियोग सम्बन्धी त्रुटि

तालिका ४.२२

पदवियोग सम्बन्धी त्रुटि

क्र.सं.	शब्दहरू	त्रुटिरहित लेखन		त्रुटिपूर्ण लेखन	
		वि.सं.	प्रतिशत	वि.सं.	प्रतिशत
१	न त	५१	८५	९	१५
२	भार छ	४३	७५	१७	२८
३	मैले भने	४८	८०	१२	२०
४	कति गाह्रो	२७	४५	३३	५५
५	ती दिन	५३	८८	७	१२
	औसत	२२२	७४	७८	२६

प्रस्तुत माथिको तालिकाअनुसार पदवियोग सम्बन्धी सबैभन्दा बढी त्रुटि 'कति गाह्रो' शब्दमा ५५ प्रतिशत त्रुटि लेखेको पाइयो भने सबैभन्दा कम त्रुटि 'ती दिन' शब्दमा १२ प्रतिशत त्रुटि लेखिएको पाइयो । विद्यार्थीहरूले पदवियोग गर्नुपर्ने ठाउँमा पदयोग गरेर त्रुटि लेखेको पाइयो । औसतमा २६ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन रहेको पाइयो । पदयोग भन्दा पदवियोगमा विद्यार्थीहरूले अलि बढी त्रुटि गरेको देखिन्छ ।

४.१२ लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

प्राथमिक तह कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूले उचित ठाउँमा लेख्य चिह्नको प्रयोग गर्न नसकेर त्रुटिहरू गरेको पाइयो । लेख्य चिह्नहरूको प्रयोगका लागि कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूलाई गाईको बारेमा स्वतन्त्र रूपमा लेखन गराउँदा विभिन्न ठाउँमा त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.१२.१ पूर्णविराम (।) चिह्नको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

कुनै पनि पूर्ण वाक्यको अन्तमा प्रयोग गरिने चिह्नलाई पूर्ण विराम भनिन्छ । यसले वाक्य पूर्ण भएको बोध गराउँछ । जस्तै :

- (क) गाईले पराल र कुँडो खान्छ ।
- (ख) म नियमित विद्यालय जान्छु ।

पूर्ण विराम चिह्नको प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले करिब ८० प्रतिशतले सही ठाउँमा चिह्न लगाएर अर्थात् चिह्न प्रयोग गरी त्रुटिरहित लेखन गरेको पाइयो भने २० प्रतिशत विद्यार्थीहरूले अन्य ठाउँमा चिह्न प्रयोग गरेर र चिह्न नै प्रयोग नगरी त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.१२.२ प्रश्नवाचक (?) चिह्नको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

प्रश्न बनाउँदा, प्रश्न सोध्दा प्रयोग गरिने चिह्नलाई प्रश्नवाचक चिह्न भनिन्छ । यो चिह्न प्रश्नवाचक वाक्यको अन्त्यमा प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

- (क) संविधानसभाको चुनाव कहिले हुन्छ ?
- (ख) यो सरकारले नयाँ बजेट कहिले ल्याउँछ ?

प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले करिब ६८ प्रतिशतले सही ठाउँमा चिह्न प्रयोग गरी त्रुटिरहित लेखन लेखेको पाइयो भने ३२ प्रतिशतले अन्य ठाउँमा चिह्न प्रयोग गरी र चिह्न नै प्रयोग नगरी त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.१२.३ अल्पविराम (,) चिह्नको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

कुनै पनि वाक्यमा आउने समान सन्दर्भमा अस्पष्ट हुन नदिन छोटो विराम जनाउनको लागि प्रयोग गरिने चिन्हलाई अल्पविराम भनिन्छ । जस्तै :

- (क) राम, हरि र कृष्ण क्याम्पस गए ।
- (ख) तिमी अ, आ, इ, ई पढ ।

अल्पविराम चिन्हको प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले करिब ४० प्रतिशतले अल्पविराम चिन्हको प्रयोग सही र ठीक ठाउँमा गरेको पाइयो भने ६० प्रतिशतले चिन्ह प्रयोग नगरी त्रुटि गरेको पाइयो ।

४.१२.४ विस्मयादिबोधक (!) चिह्नको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

विस्मय, हर्ष, विस्मात, घृणा, शोक आदि मनोभाव बुझाउन प्रयोग गरिने चिन्हलाई विस्मयादिबोधक चिन्ह भनिन्छ । जस्तै :

- (क) उफ् ! कस्तो गर्मी है ।
- (ख) हरे शिव !

विस्मयादिबोधक चिन्हको प्रयोगमा विद्यार्थीहरूले खासै प्रयोग नगरेको पाइयो । सानो कक्षा भएको कारणले विद्यार्थीहरूले खासै ध्यान दिन नसकेको पाइयो ।

४.१२.५ उद्धरण (“ ”) चिह्नको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

कुनै व्यक्तिले व्यक्त गरेका कुरा, कुनै भनाइलाई जस्ताको तस्तै राख्दा कुनै शीर्षक र अन्य विशेष शब्द, वाक्य आदिको प्रस्तुतिमा उद्धरण चिन्हको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

- (क) सीताले भन्यो, “म पास भएँ ।”
- (ख) देवकोटाको ‘पागल’ कविता राम्रो छ ।

उद्धरण चिन्हको प्रयोग पनि विद्यार्थीहरूले खासै प्रयोग नगरेको अवस्था छ ।

४.१२.६ योजक (-) चिह्नको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि

समान स्तरका र लेख्दाखेरी एकै लाइनमा न अटाइएका वर्णलाई जोड्न प्रयोग गरिने धर्कै चिन्हलाई नै योजक चिन्ह भनिन्छ । जस्तै :

- (क) आमा-बुवा
- (ख) मन-वचन-कर्म

योजक चिन्हको प्रयोग पनि विद्यार्थीहरूले खासै प्रयोग नगरेको अवस्था छ । किनकि साना कक्षाका विद्यार्थीहरू सबै ठाउँमा ध्यान पुऱ्याउन सक्दैनन् ।

४.१३ सारांश

शब्दादिमा ह्रस्व लेख्नु पर्ने ठाउँमा दीर्घ लेखेर विद्यार्थीहरूले औसतमा २७ प्रतिशत त्रुटि लेखन गरेको पाइयो भने त्यसैगरी शब्दमध्यमा र शब्दान्त्यमा क्रमशः ३२ प्रतिशत र ३९ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो । दीर्घ सम्बन्धी त्रुटिहरूमा शब्दादिमा दीर्घ, शब्दमध्यमा दीर्घ र शब्दान्त्यमा दीर्घ क्रमशः ५७ प्रतिशत, ४९.६६ प्रतिशत र ३३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन रहेको पाइयो । 'श', 'ष' र 'स' को प्रयोग सम्बन्धी त्रुटिहरूमा क्रमशः ४८, ६१ र ८ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो । 'ब' र 'व' सम्बन्धी त्रुटिहरूमा क्रमशः २७ र ३१ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो । त्यस्तै 'ग्यँ' र 'ज्ञ' सम्बन्धी त्रुटिमा क्रमशः ३६ र २५ प्रतिशत, 'छे' र 'क्ष' सम्बन्धी त्रुटिमा २० र २८ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो । शिरबिन्दु र चन्द्रबिन्दु सम्बन्धी त्रुटि अन्तर्गत क्रमशः ४९ र ४३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन पाइयो । हलन्त र अजन्त सम्बन्धी त्रुटिमा क्रमशः ६० र ४३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो । पदयोग र पदवियोग सम्बन्धी त्रुटिहरूमा क्रमशः २१ र २६ प्रतिशत त्रुटि गरेको देखिन्छ भने पूर्णविराम, प्रश्नवाचक चिह्न र अल्पविराम चिह्नहरूमा क्रमशः २०, ३२ र ६० प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो । अन्य चिह्नहरू र 'र' को प्रयोग विद्यार्थीहरूले न्यून मात्रामा गरेको पाइयो ।

परिच्छेद – पाँच

निष्कर्ष र सुभाव

५.१ निष्कर्ष

कक्षा पाँचमा अध्ययनरत बैतडी जिल्लाका विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा लेखनमा गर्ने वर्ण विन्यासगत त्रुटि शीर्षकको अध्ययनबाट निकालिएका निष्कर्ष बुँदागत रूपमा निम्नानुसार देखाइएको छ :

- (क) ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटिलाई हेर्दाखेरी सबैभन्दा बढी त्रुटि शब्दान्त्यमा ३६ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन पाइयो भने कम त्रुटि शब्दादिमा २७ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन पाइयो ।
- (ख) दीर्घसम्बन्धी त्रुटिलाई हेर्दाखेरी सबैभन्दा बढी त्रुटि शब्दादिमा ५७ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन देखियो भने सबैभन्दा कम त्रुटि शब्दान्त्यमा ३३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन देखियो ।
- (ग) श, ष र स को प्रयोगमा कम त्रुटि 'स' वर्षमा ९२ प्रतिशत त्रुटिरहित प्रयोग देखियो भने बढी त्रुटि 'ष' वर्षको प्रयोगमा ६१ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण प्रयोग देखिन्छ ।
- (घ) ब र व वर्ण सम्बन्धीको प्रयोगमा 'व' वर्णको प्रयोगमा ३१ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण प्रयोग देखिन्छ, भने 'ब' को तुलनामा 'ब' वर्णमा कम त्रुटि अर्थात् २७ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण प्रयोग देखिन्छ ।
- (ङ) 'ग्यँ' र 'ज्ञ' सम्बन्धीको प्रयोगमा ग्यँ को प्रयोग भन्दा ज्ञ वर्णको प्रयोगमा कम त्रुटिपूर्ण प्रयोग देखियो । 'ज्ञ' वर्णमा २५ प्रतिशत त्रुटि देखियो भने ग्यँ वर्णमा ३६ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन देखिन्छ ।

- (च) 'छे' र 'क्ष' वर्णको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटिमा 'क्ष' वर्ण लेखनमा २८ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण प्रयोग गरेको देखिन्छ । 'छे' वर्णमा 'क्ष' वर्णको तुलनामा कम त्रुटिपूर्ण प्रयोग अर्थात् २० प्रतिशत त्रुटिपूर्ण प्रयोग देखिन्छ ।
- (छ) शिरबिन्दु र चन्द्रबिन्दुको प्रयोग हेर्दाखेरी विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि शिरबिन्दुमा ४९ प्रतिशत र सबैभन्दा कम त्रुटि चन्द्रबिन्दुमा ४३ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण लेखन गरेको पाइयो ।
- (ज) हलन्त र अजन्त सम्बन्धी लेखनमा विद्यार्थीहरूले बढी त्रुटि हलन्त लेखनमा ६६ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो भने अजन्त वर्ण लेखनमा कम त्रुटि ४३ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो ।
- (झ) पदयोग र पदवियोग सम्बन्धी लेखनमा पदयोगमा कम त्रुटि २९ प्रतिशत र बढी त्रुटि पदवियोगमा २६ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइयो ।
- (ञ) कक्षा पाँचका विद्यार्थीहरूले प्रश्नवाचक चिन्ह र पूर्ण विराम चिन्हको प्रयोग राम्रोसँग गरेको पाइयो भने अल्पविराम चिन्ह, विस्मयादिबोधक चिन्ह, उद्धरण चिन्ह र योजक चिन्हको प्रयोग नगरेको पाइयो ।
- (ट) शोधकार्यले निर्धारण गरेको बाहेक विद्यार्थीहरूले अन्य प्रकारका त्रुटिहरू पनि गरेको पाइयो । जस्तै : गाई = गइ, ईश्वर = ईस्वोर, कृषि = क्रिसी, शरीर = सरिल आदि ।
- (ठ) विद्यार्थीहरूमा स्तरीय नेपाली लेखनका क्रममा बैतडेली भाषिकाको प्रत्यक्ष असर परेको देखिन्छ । जुन तलका केही शब्दबाट थाहा पाउन सकिन्छ । जस्तै : लिब्छन = लिप्छन, छाँच = मही, गोडा = खुट्टा, गउजे = खैरो, सिन्छ = सुत्छ, परसो = मल आदि ।

- (ड) समग्रमा वर्णविन्यास अन्तर्गत सबैभन्दा बढी त्रुटि हलन्त लेखनमा ६६ प्रतिशत त्रुटिपूर्ण प्रयोग पाइयो भने सबैभन्दा कम त्रुटि श, ष र स को प्रयोगमा पातलो स वर्णको प्रयोगमा ८ प्रतिशत मात्र त्रुटि देखियो ।

५.२ सुभाब

कक्षा ५ मा अध्ययनरत बैतडेली भाषी विद्यार्थीहरूले वर्णविन्यासका क्षेत्रमा धेरै त्रुटिहरू गरेको पाइन्छ । यस किसिमका त्रुटिहरू निराकरणका लागि निम्नानुसारका सुभाबहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रिय भाषा भएकोले बैतडेली भाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्ने गर्दछन् । त्यसकारण विद्यार्थीहरू रुचि, चाहना लगायत सम्पूर्ण पक्षको ख्याल गरी पाठ्यक्रम एवम् पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था मिलाई शिक्षण गराउनु पर्ने देखिन्छ ।
- (ख) तल्ला कक्षाहरूबाट नै वर्णविन्यास शिक्षणलाई निरन्तर रूपमा अभ्यासमूलक बनाउन सकिएमा वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिमा सुधार हुने देखिन्छ ।
- (ग) भाषा विषयको शिक्षण सिकाइमा अभ्यास र पुनरावृत्तिका साथै शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग प्रशस्त गर्नुपर्ने देखिन्छ । जस्तै : शब्दपत्ती, वाक्यपत्ती आदिको प्रयोग बढाउनु पर्ने हुन्छ ।
- (घ) आधारभूत तहमा नक्कल गर्ने, सिक्ने उमेर भएकोले प्रशस्त बालसन्दर्भ सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै भाषिक सीपको विकासका निम्ति कक्षाकोठामा विविध क्रियाकलाप गराउनु पर्ने हुन्छ ।

- (ड) विद्यार्थीहरूलाई कक्षाकार्य, गृहकार्य बढी दिने गर्नुपर्दछ । यसले गर्दा विद्यार्थीहरूमा शुद्ध लेखन, शुद्ध वाचनमा प्रेरणा मिल्ने देखिन्छ र विद्यार्थीहरू ती शब्द र वाक्यहरूमा अभ्यस्त हुन्छन् ।
- (च) नेपाली विषय जसले पढाए पनि हुन्छ भन्ने मान्यताको अन्त गर्दै दक्ष शिक्षकको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (छ) विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिका प्रमुख क्षेत्र पहिचान गरी आवश्यक पृष्ठपोषण, सल्लाह, सुझाव दिई त्रुटि निराकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसका लागि त्रुटि हुने क्षेत्रको प्रशस्त अभ्यास गराउनु पर्दछ ।
- (ज) वर्णविन्यासका दृष्टिले भिन्न भिन्न किसिमका शब्दहरू सङ्कलन गर्न लगाउने जस्ता अभ्यासहरू गराउनसकिन्छ ।
- (झ) प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूले लेख्य चिन्हहरूको प्रयोगमा खासै ध्यान नदिएको पाइयो । त्यसका लागि शिक्षकहरूले लेख्य चिन्हहरूको प्रयोग गराउन आवश्यक देखिन्छ । ती चिन्हहरूको प्रयोगमा निरन्तर अभ्यास गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

५.३ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

- (क) कक्षा ५ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको अध्ययन
- (ख) बैतडेली भाषिका र कुमाउनी भाषाको तुलनात्मक अध्ययन
- (ग) कक्षा ५ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको अनुच्छेदन लेखन क्षमताको अध्ययन
- (घ) बैतडेली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको बोलाइ क्षमताको अध्ययन ।
- (ड) आधारभूत तहको अन्तमा विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली लेखनमा गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिको अध्ययन

सन्दर्भसामग्री सूची

- अवस्थी, महादेव (२०४५), बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, काठमाडौं : सम्भना प्रेस ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), नेपाली भाषा शिक्षण, (नवौं संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६७), सामान्य भाषाविज्ञान (चौथो संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- नेपाल, पूर्णप्रकाश 'यात्री' (२०४२), सिंजाको ऐतिहासिक रूपरेखा, विराटनगर : प्रतिभा पुरस्कार प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयामहरु, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स ।
- बैतडी विकास दर्पण (२०६८), जि.वि.स., बैतडी ।
- बैतडी जिल्लाको शैक्षिक चिनारी (२०६७), जि.शि.का., बैतडी ।
- लम्साल, रामचन्द्र (२०६९), नेपाली भाषा र व्याकरण, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।
- शर्मा, मोहनराज र लड्डैल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६२), नेपाली गद्य र भाषा साहित्य, काठमाडौं : नविन प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०५६), शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्व अभिव्यक्ति र पाठहरू, काठमाडौं : नविन प्रकाशन ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन विश्लेषण प्रतिवेदन, २०६६/०६७, जिल्ला वन कार्यालय, बैतडी ।
- सम्प्रेषण (२०६६), अङ्क ६, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

(ख) शोधपत्र

कार्की, जितबहादुर (२०६८), सिन्धुली जिल्लाका कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

चौधरी, वीणाकुमारी (२०६८), सप्तरी जिल्लाका कक्षा सातमा अध्ययनरत थारु भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

जोशी, टीकाराम (२०६८), डोटी जिल्लाका कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

जोशी, शोभानदत्त (२०६७), दाङ जिल्लाका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भट्ट, गणेशदत्त (२०६८), बैतडेली भाषिका एक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भाट, जयसिंह (२०६७), कक्षा ५ मा अध्ययनरत बैतडेली मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा गर्ने उच्चारणगत त्रुटिको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

बम, सुरेन्द्रकुमार (२०६२), बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाको व्यतिरेकी विश्लेषण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

परिशिष्ट – क

वर्णविन्यासका लागि उपयोग गरिएका शब्दहरू

क्र.सं.	शब्द	क्र.सं.	शब्द	क्र.सं.	शब्द
१	मानिस	२२	एक्लै	४३	धर्ती
२	मातृभूमि	२३	पन्छी	४४	फ्याँकिरहेको
३	संवाद	२४	मन	४५	आँखा
४	अक्षता	२५	वृद्ध	४६	विचार
५	सूर्य	२६	एवम्	४७	मान्दछन्
६	भूतकाल	२७	प्रौढ	४८	लागि
७	महत्त्वपूर्ण	२८	गाह्रो	४९	जस्ता
८	प्रकृति	२९	ग्याक्क	५०	दिन
९	ईश्वर	३०	अंश	५१	वन
१०	जीवन	३१	विदेश	५२	कक्षा
११	बालिका	३२	कृषि	५३	छेउ
१२	गाउँले	३३	कर्म	५४	जिज्ञासु
१३	गाई	३४	शरीर	५५	ग्याँस
१४	व्यक्तिगत	३५	चन्द्र	५६	पढ्न
१५	लगायत	३६	साधु	५७	लट्ठिएकी
१६	विभिन्न	३७	वस्तु	५८	ऋण
१७	अध्ययन	३८	बिहान	५९	पर्यटक
१८	साधु	३९	टुक्रिन	६०	सड
१९	बस्न	४०	जुवा	६१	पृथ्वी
२०	विज्ञापन	४१	विरुद्ध	६२	एक
२१	अंक	४२	ऋतु	६३	दिए

६४	माथि	८३	भेल	१०२	साथै
६५	हामी	८४	वर्षा	१०३	उसले
६६	बरु	८५	जाऊं	१०४	कठैबरा
६७	तिर्खा	८६	होइन	१०५	प्यास
६८	विषालु	८७	सन्त	१०६	अविरल
६९	दर्शन	८८	ग्यान्टे	१०७	क्षत
७०	शोषण	८९	ग्याँचे	१०८	जुवा
७१	औषधी	९०	शिक्षक	१०९	छेदन
७२	नक्षत्र	९१	आमा	११०	लेख्नुहोस्
७३	बाली	९२	पंखा	१११	साँभ
७४	दीर्घायु	९३	त्यतिखेर	११२	गर्दा
७५	पशुपति	९४	ती	११३	एउटा
७६	भाउज्यू	९५	विक्षत	११४	दिए
७७	भृकुटी	९६	अध्यक्षता	११५	आज्ञा
७८	ज्ञान	९७	यज्ञ	११६	विद्यालय
७९	शोषण	९८	छेस्का	११७	पाँच
८०	वाणी	९९	बुभाइरहेको	११८	कसैको
८१	संसार	१००	न त	११९	थिए
८२	प्रविधि	१०१	रिस	१२०	साथै

परिशिष्ट – ख

सामग्री सङ्कलनमा प्रयोग गरिएका प्रश्नावली

- (१) गाईको बारेमा दुई अनुच्छेद लेख्नुहोस् ।
- (२) तल दिइएको अनुच्छेद पढी आवश्यकतानुसार लेख्यचिह्नहरूको प्रयोग गरी शुद्ध गरी सार्नुहोस् ।

उसले भन्यो, “अहा ! कति रमाइला थिए ती दिन ?” साच्चै, त्यतिखेर जुनेलीकी आमा, कपिलका दाजु-भाउजूलाई प्रौढ कक्षामा पढ्न मनाउन हामीलाई कति गाह्रो थियो हगि ?

“बरु आज के गर्ने हो, आजै छलफल गरौं न त !” मैले भनें । के हामी बालबालिका माथि थिचोमिचो हुन्थ्यो ?

(साभार : आधा देशका राजकुमार, बालसन्दर्भ सामग्री)

- (३) शुद्ध गरी लेख ।

अबिरल वर्षाले गर्दा पृथ्वी केही भागहरू टुक्रिन थालेका थिए । यो भृकुटीको मातृभूमि साँझ-बिहान लट्ठीएको देखिन्थ्यो । कसैको आज्ञाले ती विषालू, जिज्ञासु आँखाले यसको छेउबाटै छेदन गरी ग्याँस जस्तो वस्तु फ्याकिरहेको थियो । मानिसको तिर्खा मेटाउने औषधीको अंश छेस्का भैं आ-आफ्नो प्यास बुझाइरहेको धर्ती क्षत-विक्षत देखिन्थी । कठैबरा ! वन बासको विचार गर्ने, यज्ञको अक्षता लिई संवादको अध्यक्षतातिर लम्कने प्रकृतिलाई रिस र ऋणको भार छ ।

परिशिष्ट – ग
सहयोगी विद्यालयहरू

सामुदायिक विद्यालयहरू

- (१) श्री नेपाल राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालय ग्वानी, बैतडी
- (२) श्री सरस्वती प्राथमिक विद्यालय चिल्लेपानी, बैतडी
- (३) श्री सिद्धकेदार प्राथमिक विद्यालय चिल्लेपानी, बैतडी

संस्थागत विद्यालयहरू

- (१) श्री निङ्गलासैनी इङ्गलिस बोर्डिङ स्कूल दहिमाण्डौ, बैतडी
- (२) श्री सरस्वती इङ्गलिस बोर्डिङ स्कूल शाहीलेक, बैतडी
- (३) श्री सार्थक आवासीय विद्यालय गुरुखोला, बैतडी